

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 1 1966

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Kristianstad

Redaktionskommitté

Docent Erik Cinthio, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Jerker Rosén, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., docent Erik Cinthio, Lund, v. sekr., museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, docent Bertil Ejder, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Kjällerström, Lund, fil. dr. Sten Körner, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, landsantikv. Sven E. Noreen, Kristianstad, stationsmästare Sven Nöjd, Orkellunga, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 91

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

Omslagets vinjett föreställer reliefängeln på en sten som troligen ingått i Vä kyrkas lektorium. Se sid. 1. Efter teckning av Henrik Graebe.

En kunglig kyrka

Av Henrik Graebe

Vä kyrkas omfattande restaurering, som påbörjades 1963, är nu avslutad och kyrkan återinvigdes den 27 mars 1966. Ale har i tidigare nummer dels under rubriken Aktuellt om antikvariskt dels i en specialartikel redovisat intressanta fynd och iakttagelser, som gjorts i samband med restaureringsarbetet. Henrik Graebe, som utfört de byggnadsarkeologiska undersökningarna av Mariakyrkan, kan på grundval av dessa nu ge en klar bild av den märkliga byggnadens tidigare endast ofullständigt kända historia.

Lejonkonsol i långhusets rundbågsfris.
Samtliga foto och uppmätningar förf.

I den storslagna sviten av romanska målningar, som knackats fram i Mariakyrkans kor, ingår bl. a. två donatorsbilder framställande en man och en kvinna på var sin sida om tribunbågsöppningen mot absiden. Till höger eller söder om bågsöppningen står mannen med krona på huvudet och räcker fram ett juvelbe-

satt skrin som symbol för de rikedomar han skänkt till kyrkans fortbestånd och på den motsatta norra sidan står kvinnan med en bild av kyrkan, vilken hon räcker fram mot Herrens välsignande hand. Av de bevarade privilegiebrevet för ett premonstratenserkloster, som grundades vid kyrkan under loppet av

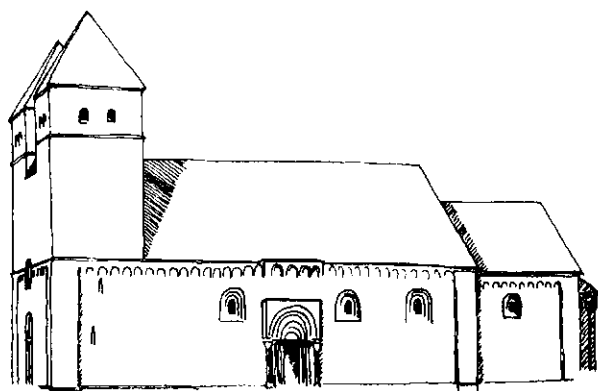
1160-talet, framgår det att den tillhörde kungaparet d. v. s. kung Valdemar den Store (1157—82) och hans drottning Sofia och det bör således vara dessa två, som avses med framställningen i koret.

Det är anmärkningsvärt att det här är kvinnan, drottning Sofia, som bär fram kyrkan medan detta annars är mannens byggherrens, uppgift. Att drottningen under alla omständigheter spelat en betydande roll framgår av att hon i privilegiebrevet, likaledes mot vanligt bruk, omnämnes tillsammans med kungen men det är därtill högst sannolikt att hon rentav varit huvudpersonen och att målningarna verkligen anger det rätta förhållandet. Vid kyrkans tillkomst kan hon emellertid inte ha medverkat då den får anses ha varit i huvudsak färdigbyggd vid 1100-talets mitt och Sofia var född först i början av 1140-talet.

Enligt vad Saxo berättar hade kung Knut i Jylland, som på mödernet var halvbror till Sofia, lovat henne en tredjedel av sitt fadersarv men om hon fått det framgår inte av berättelsen. Det finns emellertid ett senare privilegiebrev för klostret, som kan kasta något ljus över frågan. Det är utfärdat av Knuts son, Slesvigs utvalde biskop Valdemar 1182

och biskopen förklarar däri att ingen är berättigad att göra anspråk på Mariakyrkan och de jordegendomar, som skänkts till premonstratenserna utan att detta fortsatt tillhör klostret. Eftersom biskopen kunnat utfärda ett sådant dekret bör han själv vara den, som i första hand skulle komma ifråga om tvistigheter rörande ägandeförhållandena vid klostret skulle uppstå, men han avsäger sig alla anspråk. Sett tillsammans med faderns, kung Knuts löfte om arvet till sin syster tillika med det faktum att drottningen i kormålningarna är framställd med kyrkobyggnaden synes biskopens brev kunna tolkas som en bekräftelse på att Sofia verkligen fått det utlovade arvet och att Mariakyrkan ingick i detta. I så fall bör kyrkans egentlige byggherre ha varit antingen kung Knut eller någon honom närstående person inom den "jylländska grenen" av danska kungaätten, som uppenbarligen haft omfattande jordegendomar i trakterna kring Vä. Också biskop Valdemar ägde områden här och i sitt privilegiebrev överlämnar han nya egendomar till klostret: 1 bol i Vä, 1 bol i Waldbo i Blekinge, halva byn Dusum och 3/4 av Hesleteruth (?).

Rekonstruktion av Vä kyrka
sådan den stod, då munkarna
övertog byggnaden.

Under dessa omständigheter synes kung Valdemar den Store ha kommit in i bilden först genom sitt äktenskap med Sofia. Tillsammans överlämnar de först kyrkan till domprost Simon i Lund, sedermera biskop i Odense, att förestå och förvalta dess funktioner och slutligen enas alla parter tillsammans med ärkebiskop Eskil om att överlämna kyrkan till premonstratenserna.

Till sina väsentliga delar är den kungliga kyrkan, sedermera klosterkyrkan, ännu bevarad medan de omkringliggande byggnaderna har försvunnit, såväl klostret mot söder som den kungsgård, vilken utan tvivel har funnits här.

Helt oskadd har inte kyrkan klarat sig genom seklerna till vår tid utan har företrädesvis i exteriören förvanskats genom senare tillbyggnader och raseringar. Långhuset ligger numera inklämt mellan ett mäktigt klocktorn i söder och en stor utbyggnad i norr. Redan på 1200-talet ökades höjden på långhuset med en klumpig påbyggnad i samband med valvslagningen och slutligen revs de bägge västtornen i början av 1800-talet varefter västpartiet avtäcktes med en förlängning av långhustaket "till stor skada för konstforskningen och ringa heder för vår byggnadsstyrelse" enligt Brunius. Innan tornen revs hade emellertid kyrkorådet givit i uppdrag åt en ingenjör i Kristianstad att göra en uppmätning av tornfasaderna och av denna ännu bevarade ritning framgår det att långhusets rundbågsfris varit framdragen även i västfasaden mellan de bägge ännu bevarade hörnlisenerna, mitt i fasaden avbruten av ett stort fönster, som givit ljus till västemporen — herrskapsgalleriet — mellan tornen ovanför förhallen. Tornen har rest sig till 17 meters höjd och det framgår av bilden i kormålningarna att

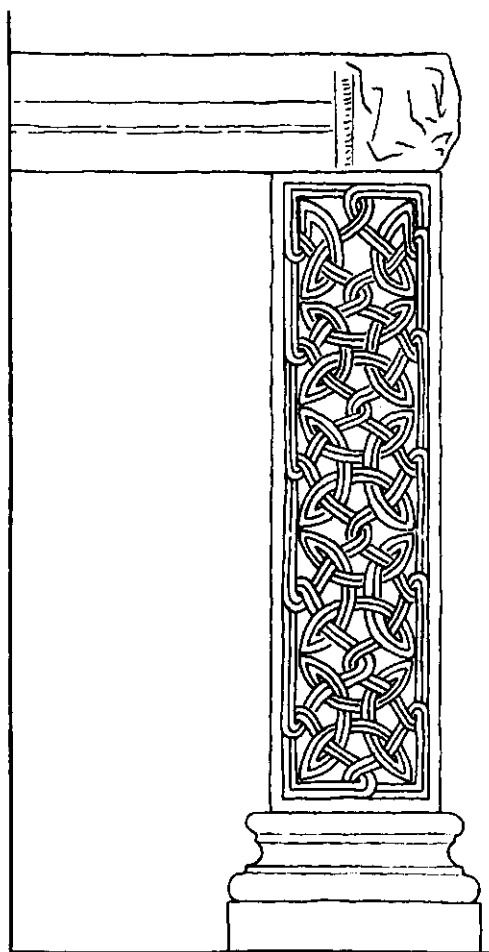
de ursprungligen därtill varit avslutade med fyrsidiga pyramidhuvar.

Kyrkan har normal romansk grundplan med långhus, kor och absid. Undersökningarna i samband med restaureringen har emellertid visat att absiden är senare tillbyggd och att koret ursprungligen avslutat kyrkan mot öster. Bland annat har fundamentet till det ursprungliga altaret vid korets östvägg påträffats. Det framgår vidare av bevarade spår i korets västmur att det ursprungligen varit avtäckt med ett kryssvalv, vilket vilat på en kolonn i vardera av korets hörn och de där ännu kvarsittande stora kapitälerna. Vid ett senare tillfälle har så kyrkans östparti disponerats om till sitt nuvarande utseende varvid absiden byggdes till, tribunågsöppningen togs upp i korets östmur och kryssvalvet ersattes med det nuvarande tunnvalvet. Troligen var det endast det rakslutna koret och långhusets östra del, som uppfördes i det första byggnadsskedet medan nästa etapp innebär att långhuset fullbordades mot väster inklusive västpartiet med dubbeltornen. I samband med detta andra skede får man också se omDispositioneringen av kyrkans östparti. Det andra byggnadsskedet skulle således innebära att byggnaden fullbordats i en rikare utformning än vad avsikten varit från början.

Under alla omständigheter var kyrkan färdig när munkarna övertog den. Detta framgår främst av en dörröppning, som under restaureringen frilagts i korets sydvägg nära det sydöstra hörnet. Den är uppenbart sekundärt upptagen och det råder inga tvivel om att detta skett i samband med att munkarna övertog kyrkan för att därigenom skapa en direkt förbindelse mellan presbyteriet och klosteranläggningen. Det har vållat munkarna påtagliga svårigheter att bryta ige-

nom den kraftiga muren. Döröppningen har fått en enkel utformning och avslutas rakt vid ett äldre skift utan någon överliggare med den påföljden att en sten där till en del hänger ner i öppningen. Dörrposterna har i möjligaste mån klätts med sandstenskvadrar, dock utan profilering. Längst ner har man inte rått på de stora stenarna i muren utan i golvplanet skjuter en sådan fram betänkligt. Det är uteslutet att denna dörröppning kan ha tillkommit i sam-

Uppmätningsskiss av den ornerade pilaster, som ingått i södra sidoaltaret.

band med de omfattande byggnadsarbetena vid korets omDispositionering i det andra byggnadsskedet, helst som dessa arbeten präglas av ett utsökt stenarbete. Kordörren måste ha tillkommit sekundärt inte bara i förhållande till korets sydvägg utan också i förhållande till det andra byggnadsskedet. Kyrkan bör alltså ha stått färdig med dubbeltorn i väster och absid i öster när munkarna övertog den.

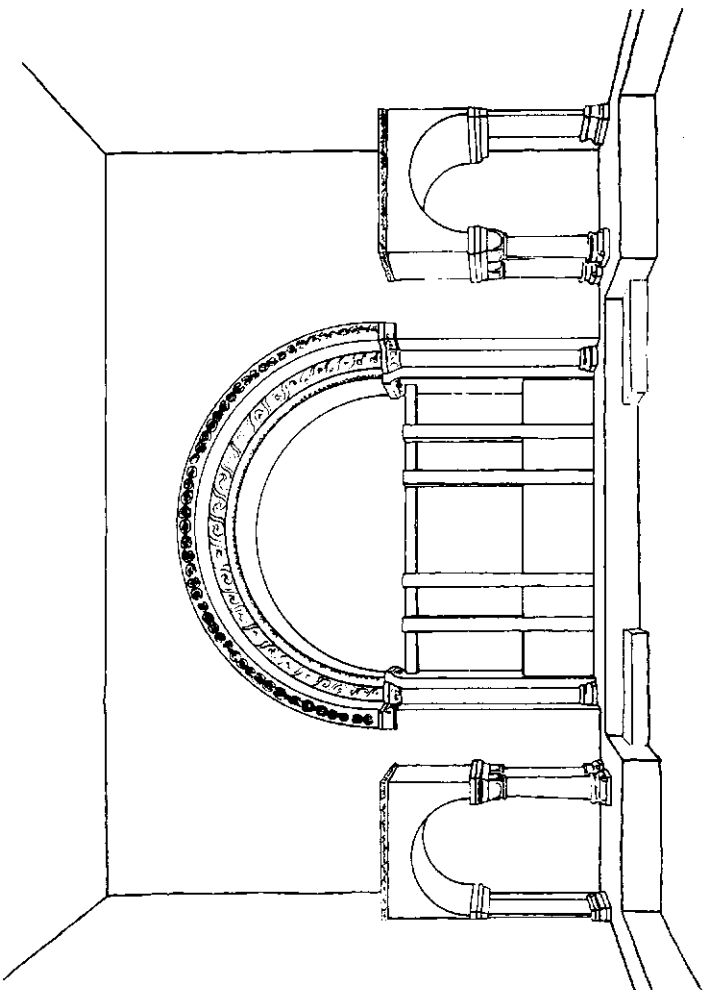
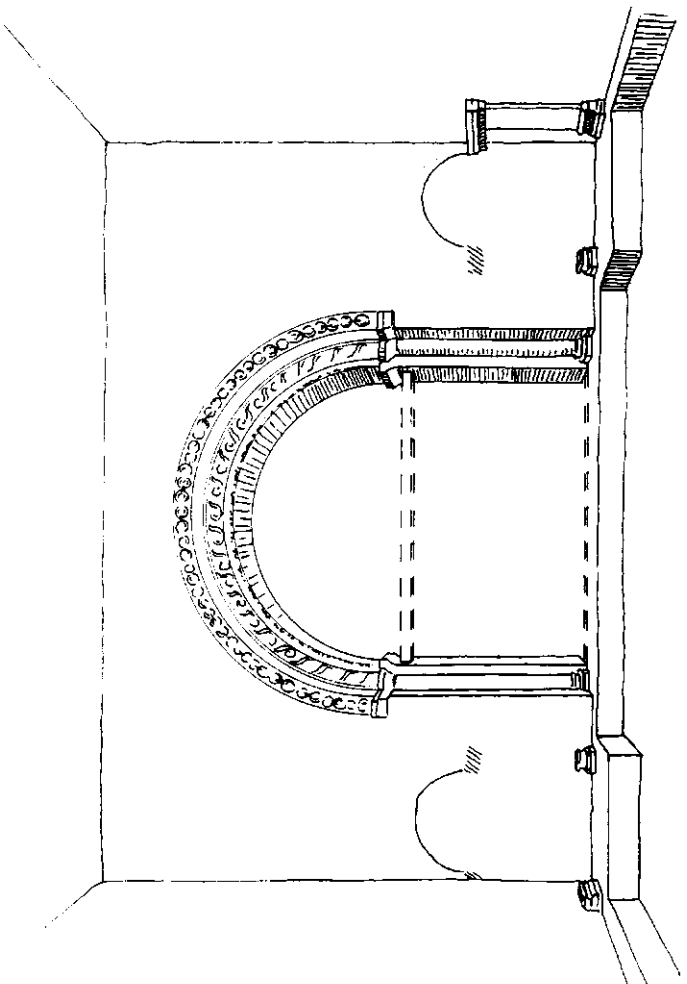
Undersökningarna i långhuset har varit koncentrerade till den östra delen, där en ornerad sten varit synlig strax ovanför predikstolstrappans vilplan och tidigare väckt undran. Det visade sig nu när trappan bröts bort, att stenen fortsätter med sitt prydliga flättningsmönster ner till golvet där den vilar på en profilerad bas. Stenplattan är avlångt rektangulär, 0,37 m bred 1,37 m hög och infälld i sydmuren endast 0,57 m från långhusets sydöstra hörn. Upp till stöder den en i muren horisontalt infälld profilerad sten, vilken sträcker sig in i långhushörnet. Det är nu inte längre några tvivel om att dessa stenar utgör resterna efter en baldakinanordning för ett sidoaltare och att den horisontalt infällda stenen varit

Överst till höger:

Uppmätning av långhusets östvägg. Läget för de två bjälkarna har markerats med streckade linjer. På ömse sidor om triumfbågsöppningen har angivits var väggen är provisoriskt lagad, möjligen efter fästnanordningen för ett lektorium.

Till höger:

Principskiss av hur väggen ursprungligen kan ha gestaltat sig. Det är dock ovisst om de bägge bjälkarna varit förbundna med varandra och korskranket är helt hypotetiskt. Först sedan kyrkan övergått till klosterkyrka kan man förmoda en mera vidlyftig lektorianordning, som ev. förbundit de bägge sido-baldakinerna med varandra.

vederlag för ett tunnvalv, som haft en spännvidd på ca 1,40 m. Detta framgår fullt tydligt av bevarade spår i långhusets östvägg där baldakinanordningens fond med halvcirkelformad övre avslutning utgöres av välhuggna sandstenskvadrar i den f. ö. ganska oregelbundet murade väggen. Baldakinen har således varit placerad i långhusets hörn med ett i rummet fritt framspringande hörn, vilket måste ha vilat på en fristående kolonn varav nu varje spår saknas. Bevarade rester visar att en likandan anordning funnits i långhusets motsatta nordöstra hörn.

Dessa båda baldakiner, som varit knappt 1 m djupa och spänt över ca 1,40 m, förefaller att ha varit märkligt undanträngda i hörnen av det 11 m breda rummet utan något samspel med den stora triumfbågen till ett gemensamt bågmotiv. Det är möjligt att baldakiner-na ingått i en större sammanhängande komposition tillsammans med ett lektorium. Långhusets östvägg är nämligen på höjd med baldakinernas vederlag provisoriskt lagad och just i anslutning till dessa partier vid triumfbågens västsida är sandstenen kraftigt rödfärgad och skadad till följd av upphettning, vilket onekligen tyder på att här funnits en träkonstruktion.

I själva triumfbågsöppningen har det under alla omständigheter funnits tvärgående träbjälkar, en strax under bågens vederlagsstenar och en annan i golvet under denna. Bomhålen efter den övre bjälken är av märklig art och kan på södra sidan följas inte mindre än 4 m in vilket innebär att det i den östra långhusväggens murbredd på en halv meter när sträcker sig ända ut till långhusets utvändiga sydöstra hörn. Förhållandet har varit detsamma mot norr. Den undre

bjälken har legat i en ränna i golvet, vilken på samma sätt sträcker sig långt in i murbredden både åt norr och söder. Den undre bjälken, som ursprungligen varit täckt av kalkgolvet, ligger parallellt med den övre så att dess östra sida kommer rakt under den övres västra sida. Om den undre bjälken tolkas som syll för vertikalt ställda stolpar, har dessa, om de överhuvud haft samband med den övre bjälken, anslutit till dennas västra sida och således inte burit den.

Det förefaller sannolikt att åtminstone den undre bjälken skall ses i samband med en lektorianordning men hur denna sett ut och varit konstruerad är svårt att säga, inte minst på grund av att det finns så lite jämförelsematerial. Kanske har det varit en mera omfattande träkonstruktion, som sträckt sig ca 1,5 m mot väster och där haft en fasad med bågmotiv som förbindelse mellan de bägge sidoaltarna i långhuset. Frågan får väl t. v. stå öppen eftersom alla eventuella spår efter en lektorianordning mellan de bägge baldakinerna har försvunnit till följd av sentida begravningar.

Ett lektorium har givetvis funnits som skiljegräns mellan långhuset och koret och vid uppröjningen i långhuset påträffades en sten, vilken troligen varit placerad i anslutning till ett lektorieskrank eftersom den är huggen på båda sidor. På ena sidan framställs en ängel, på den andra ett bevingat djur.

En mera vidlyftig lektorianordning har inte skymt sikten till kyrkans huvudaltare från västemporen sett. Detta lilla avskilda rum mellan västtornen ovanför förhallen var avsett för kyrkans "herrs-kap" d. v. s. kungaparet och stod i förbindelse med långhuset genom små arkadöppningar. Rummet finns ännu delvis bevarat och blickfånget i dess öst-

vägg utgöres av ett stort altare med bred nisch. På vardera sidan om detta har så ursprungligen funnits en arkadöppning mot långhuset. Detta altare, som är försett med relikgömma, är inte förenligt med västemporens funktion som herrskapstribun då den som sådan inte var ett kapell utan blott en avskild plats varifrån mässan eller gudstjänsten nere i kyrkan kunde följas. Att emporen från början verkligen varit herrskapstribun och att altaret således är sekundärt antydes redan av att kungafamiljen var knuten till kyrkan men framför allt framgår det av hela västpartiets disposition.

Det var inte nog med att fursten hade en avskild plats i kyrkan, han skulle också kunna komma dit utan beröring med folket. De tyska storfurstarna hade ofta en direkt förbindelse mellan bostaden och västemporen men i Vä har det väl knappast funnits någon förbindelsegång mellan kungsgården och emporen, däremot en direktpassage från marken. Från emporen leder en dörröppning ut till det norra tornet och rakt under denna är en likadan dörröppning mellan tornet och förhallen. En trappa bör ha förbundit de bägge dörrarna till en direkt passage från förhallen till emporen och som början till denna passage kan man betrakta västportalen, vilken på detta sätt knytes till emporen och dess funktion som herrskapstribun. Västportalen kan då förklaras som "kungens ingång".

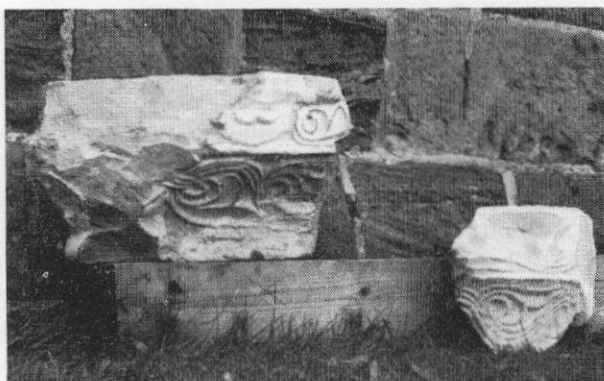
Det har ifrågasatts om västportalen är ursprunglig därför att den på grund av en oregelbunden murning verkar sekundärt insatt i muren och dessutom är förskjuten mot norr i förhållande till västgavelns mittlinje, vilket verkar märkligt i denna för övrigt så exakt beräknade arkitektur. Men det råder inga tvivel om

Långhuset mot väster. Ovanför bågöppningen till förhallen syns de nu igenmurade öppningarna till västemporen.

att portalen verkligen är ursprunglig. Det framgår fullt klart av att fasadernas jämna kvaderskift har olika indelning på ömse sidor om portalöppningen. En uppmätning av kyrkans ursprungliga fasadpartier visar att samma företeelse med ändrad skiftsindelning uppträder också vid sydportalen och i den mån det kan bedömas på grund av senare ändringar även vid nordportalen. De oregelbundna inslagen vid västportalen är helt förklarliga. Först och främst har den kommit några dm norr om västfasadens mittlinje därför att den placerats mitt i förhallens vägg och förhallen är något

Ornerade stenar, som påträffats
vid restaureringsarbetet.

Mariakyrkan från söder under pågående restaurering. 1200-talets vitkalkade påbyggnad av långhuset avviker markant från 1100-talskyrkans grå sandstensmur. Det senmedeltida klocktornet döljer den romanska, rikt utsmyckade sydportalen.

förskjuten mot norr på grund av att det södra tornet är något bredare än det norra. Därefter har portalen vid något tillfälle förstörats både i höjddled och i sidled mot norr. Om den krympes ner till samma mått som den bevarade sydportalen kommer den mitt i förhallens vägg. Slutligen har portalsidorna efter 1800-talets mitt bearbetats med hammare och mejsel varvid bl. a. djurskulpturerna i den norra kapitälkransen förstörts.

Det vore mycket förklarligt om en breddning av västportalen skett redan vid munkarnas ankomst då dess dittillsvarande betydelse som "kunglig ingång" upphörde och den istället blev kyrkans huvud- och processionsportal. I detta sammanhang kan man också se tillkomsten av det stora nischaltaret i västtempo-

ren, som på samma sätt miste sin ursprungliga funktion och övergick till att vara kapell. Det är därvid betecknande att när trapporna till emporen, vilka troligen varit av trä, i något sammanhang försvunnit, är det endast den i södra tornet, som förbinder emporkapellet med kyrkorummet, som ersatts med en ny — direktförbindelsen utifrån genom norra tornet var inte längre befogad.

De förändringar, som vidtagits i samband med kyrkans övergång till klosterkyrka synes ha varit koncentrerade till västpartiet, vilket miste sin tidigare betydelse i och med att kungafamiljen överlät kyrkan åt premonstratenserna. I övrigt tycks kyrkan ha kunnat accepteras som klosterkyrka sedan man väl tagit upp dörröppningen i koret som förbindelse med klosterbyggnaderna.

Litteratur

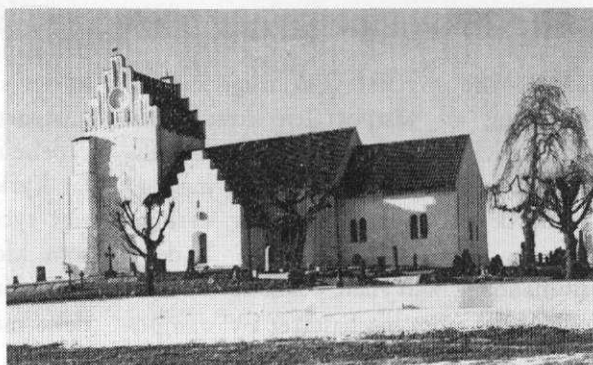
- N. Skyum-Nielsen, De ældste privilegier for klostret i Væ, Scandia XXI, 1952.
O. Rydbeck, Lunds domkyrkas byggnadshistoria, 1923, s. 160—65.
—, Mariakyrkan i Vä, Tidskr. för konstvetenskap, 1926.

- V. Lorenzen, De danske præmonstratenserklosters bygningshistorie, 1925.
W. Anderson, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn, 1926.
E. Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1940, s. 232--235.

Musik för de döde

Av Gustaf Åberg

Östra Vemmerlövs kyrka. Urnegravvalvet ligger under korets västra hälft. Foto G. Åberg.

Att få gravplats i kyrkans kor var ett privilegium, som i regel förbehölls förnämna herrar och högre prästerskap. 1600- och 1700-talens herrskap försäkrade sig ofta om en sådan framstående plats genom att bygga gravvalv under kyrkokoret. Om ett sådant gravkor i Östra Vemmerlövs kyrka på Österlen berättar intendenten, fil. lic. Gustaf Åberg för Ales läsare.

På en verklig "kyrkbacke", skyddad av sägenomspunna mossmarker, som ett riktigt litet by-fäste inom sin ringmur står *Östra Vemmerlövs kyrka*, gott en mil nordväst om Simrishamn och nära det medeltid Gyllebohus, *de Knobers* och *de Urners* borg. Till sitt yttre som till sitt inre är den kyrkan en av de mest fascinerande i sydöstra Skåne. Den har en byggnadshistoria som inte är helt

ovanlig i fråga om skånska herrskapskyrkor: åt väster har 1100-talets långhus mot medeltidens slut utökats med en valvtravé och därtill ett torn (så som i det angränsande Gladsax) — åt öster har det romanska koret under nyare tid byggts ut till en lång rektangel.

Detta senare är en för 1600—1700-talen rätt typisk företeelse: när kyrkans patronus vill bygga eller utöka sitt grav-

valv under kyrkokoret, river han 1100-talets absid, och så får församlingen i gengäld ett rektangulärt och mycket mera "ansenligt" ljus kor ovanpå herremannens gravvalv.

Under Östra Vemmerlövs långa korbygge ligger till och med två från varandra skilda tunnvalvda rum. Det här aktuella västra — det Knob-Urneska gravvalvet — sträcker sig under hela det medeltida koret och därtill nästan två meter in under långhuset, varifrån en murad trappa ledde ned, intill år 1907. Rummets mått äro 455 cm i väster—öster, 540 cm i norr—söder, och valvhöjden är knappa två meter.

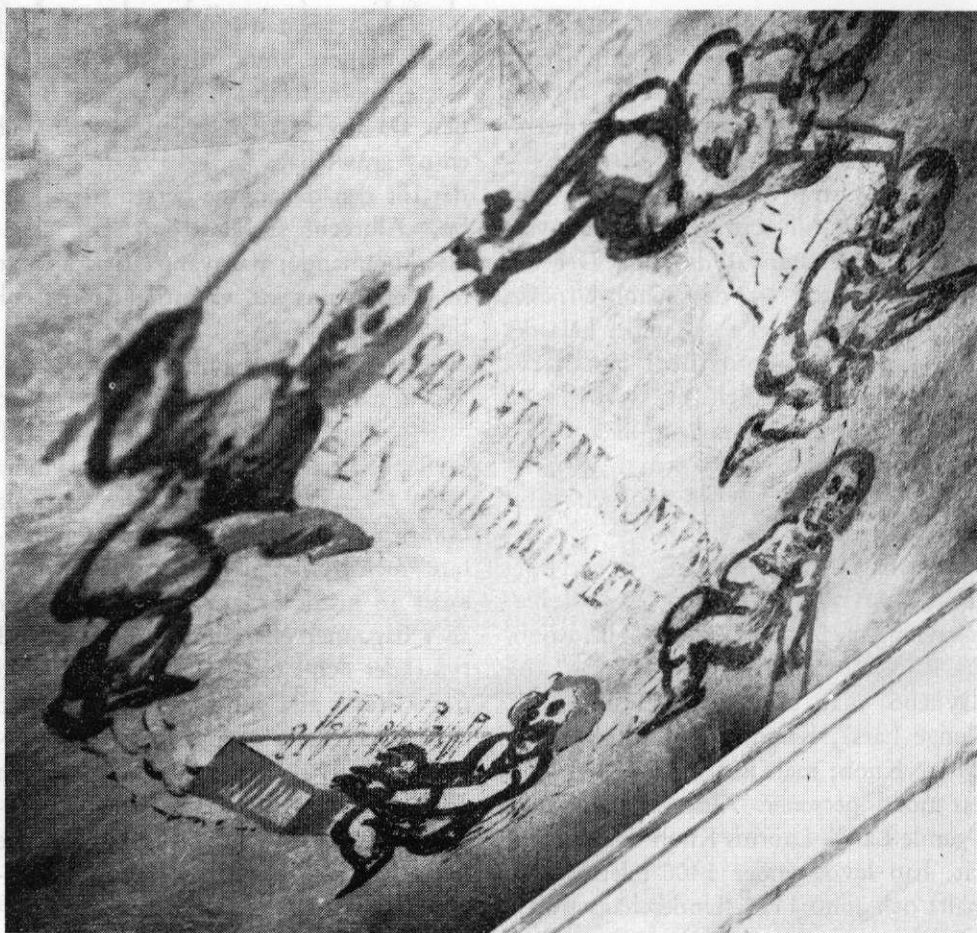
Här har ursprungligen, enligt vad kyrkoherde Arvid Kenorin i sin kyrkobeskrivning 1729 uppger (i Coll. Rönb. LUB), "åtskillige av Knopfferne" på Gyllebo vilat, nämligen "gamle Lars", "unge Lars", Knud, Folmer, Johan och Mette Knob; man kan alltså räkna med ett tiotal personer. Äldst av dessa bör "gamle Lars", Laurids Knob d. ä., ha varit; han levde under 1400-talets senare hälft och ännu 1510. Under hans tid på Gyllebo torde den nämnda stora utbyggnaden västerut av Ö. Vemmerlövs kyrka — med valvslagning och rika valvmålningar — ha ägt rum, och här ligger ju den tanken nära till hands, att anläggandet av ett gravvalv under kor och långhus bör ha stått i något samband med de övriga stora byggnadsarbetena. Det vore både praktiskt och principiellt motiverat, om så skett, d. v. s. om slottsherren så även "kompenserat sig" för det han givit av ekonomisk hjälp till sin sockenkyrka!

Under alla omständigheter bör detta gravvalv, anlagt för familjen Knob på Gyllebohus, ha byggts senast omkr. år 1500 och vara ett av de tidigaste i syd-

östra Skåne. Sedan stod kyrkan i det yttre oförändrad ända till år 1787, då det östra, Schönströmska, gravvalvet byggdes. Då revs den medeltid absiden och en ny gravkällare (c. $3 \times 3\frac{1}{2}$ m) grävdes där för den dåvarande herren till Gyllebo, Albrecht Schönström, och hans efterkommande; därovanpå fick kyrkan nu i ersättning ett väsentligt större och ljusare kor.

Men endast det gamla västra gravvalvet är här aktuellt; det har under tiden fått nya innevånare. Byggherrarna till Gyllebo, av ätten Knob, har fått rymma fältet för nya slottsherrar: den urgamla familjen Urne, och så svenska "inkräktare" och uppkomlingar! År 1847 noterades 16 kistor i detta valv; de står där än i dag, mer eller mindre illa farna. I två rader och i två lag ovanpå varandra står kistor i alla stilformer, klädda med läder eller tyg; där vilar (enl. uppgifterna från år 1729) sexton av herrskaperna på Gyllebohus — alltifrån Johan Clausen Urne († 1620) med makan Thale von Mehlen, sonen Palle Urne och sonhustrun Thale Ulfstand († 1669); där efter deras svenske efterträdare Gilius Ehrenberg († 1677), med maka, döttrar, svärson (Jöran Adlersteen) och dennes familj (bl. a. Olof Dagström), fram till Beatha Helena Schönström († 1767).

Numera står detta gravvalv i förbindelse med yttervärlden endast genom en gallerförsedd glugg (30×33 cm) i syd-muren, varför det är förklarligt, om ingen sett det rummets inre på bortåt 60 år. Först under en undersökning av kyrkan för dess restaurering våren 1965 beslöt man forcera "nålsögat", och nästan omedelbart avslöjade ficklampans spanande stråle en rätt oväntad syn: några glatt musicerande putti tittade fram bakom ett berg av uppstaplade kistor! Ett svep

SALIG ERRE DE SOM ERRE HENSOFUED UDI HERREN. Valvmålning i Urneska gravkoret. Foto Våga Lindell-Andersson

av ljuskäglan — och ännu en liten krets av himmelska kammarmusici skymtade uppe i det låga tunnvalvet!

De båda figurgrupperna är utförda i gula och bruna toner, delvis med svarta konturer, lagda på kalkputsen i en snabb, skissartad teknik. Penseldragen synas här och var "kluddiga" men har dock i sig en viss säkerhet.

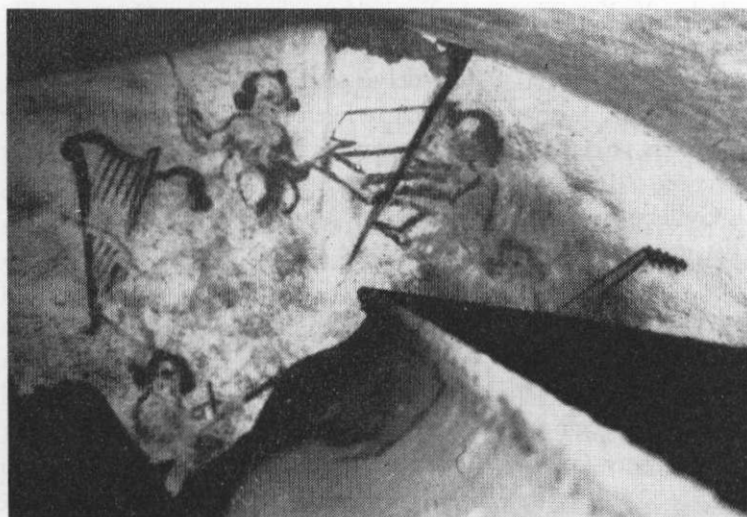
Mitt i valvet svävar, "sittande" i en cirkel, fem putti (bild 2). De två översta spelar luta, resp. viola da gamba; till vänster sitter en sångare med notblad i knät och tyckes dirigera med en lång stav, hans vis-à-vis till höger hanterar en dragbasun (trombone) längre än han själv, och längst ned sitter en annan putto vid en liten orgel, en regal av enkel typ (en rektangulär väderlåda med korta pipor). De fem musikanterna omramar en text:

SALIG ERRE DE SOM ERRE
HENSOFUED UDI HERREN

På valvets gavelvägg mot öster synas några medlemmar av en liknande ensemble (bild 3). Upptill t. v. sitter åter en sångare med taktpinne, t. h. en putto vid en virginal (en rektangulär spinett med uppslaget lock). Under honom trakterar en annan en luta med lång hals — en bas-luta, chitarrone? — och t. v. (under sångaren) synes en harpspelande putto och längst ned en violinist. Om ensemblen nere till höger, som kompositionen tyder på, kompletteras av en sjätte musiker (ev. en blåsare) och om även denna krets inramar en text är nu, på grund av de uppstaplade kistorna, omöjligt att säga.

Men det är intressant nog att kunna konstatera, att det här synes vara fråga om två små *ensembles* för kammarmusik, typiska för 1600-talets förra hälft och mitt. Figurkompositionen av de två målningarna — i en svävande krets — är bl. a. naturlig som ram för en text

Målningen på gravkorets östvägg (vad som nu är synligt). Från vänster violin, harpa, dirigent, spinett, chitarrone (?). Foto G. Åberg.

men förefaller därtill att kunna gå tillbaka på något grafiskt blad som förebild. (På t. ex. titelbladen i tidens musiklitteratur är ju liknande arrangement inte sällsynta).

Det omedelbart frapperande i denna gravdekoration är dock, att där intet finnes av barockens tunga *pompe funèbre* — här svävar snarare något av rokokons lätthet och livsglädje över de små "dansande" orkestrarna, något som man ju inte i första taget väntar sig möta i dessa dödens låga kamrar. Det är som ett förspel till salighetens ljusa rymder — de där väntar dem "som erre hensofued udi Herren"! Här är en fri, odogmatisk utformning av både bild och text, man kommer inte ifrån känslan av ett personligt engagement — vem kan stå bakom denna säregna dekoration?

Den danska texten (fritt formulerad efter Upp. 14:13) säger ju genast, att målningen bör ha tillkommit före 1658. Figurstil och bokstavstyper pekar också mot perioden 1625—50, och det mycket skissartade utförandet gör det sannolikt, att arrangementet kommit mera à propos. Vad hände här under 1600-talets förra hälft?

1729 meddelar kyrkoherde Kenorin, att "Knopfferne" blivit "förflytte af de senare Herrskaper" (varmed han tydligen avser Palle Urne och hans hustru Thale Ulfstand) "uhr graven under ko-ret, neder i kyrkan". Av de "förflyttade" forna ägarna till Gyllebo var nog fru Mette Knob den sist gravlagda: hon hade dött 1597. Av de "nyinflyttade" bör Johan Urne — fader till Palle Urne — ha varit den först avlidne; han dog 1620, den 2 aug. på Vollsjö (Valsø), och "bleff nersat" (bisatt?) i Lund den 15 s.m. Alltså kan en utrymning av Gyllebo-valvet ha skett omkr. 1620, men lika

sannolikt är, att en definitiv röjning och en dekoration av gravrummet skett senare under 1620-talet (då Palle Urne blir bosatt på Gyllebo och gravsättning-sker) eller senast 1634, då även Johan Urnes maka gravsattes här. 1620—30-talen är också väl tänkbara som datering för målningarna.

Under denna tid och fram till 1658 satt alltså Palle Urne som slottsherre på Gyllebohus — från 1624 med hustrun Thale Ulfstand. Och med den känne-dom vi har om detta vittra och konstglada herrskap (se bl. a. ALE 1963:3) är det mycket, som talar för, att makarna Urne har en rätt personlig del också i gravvalvets "musikaliska" dekor. Det var ju Palle Urne, som (enl. Kenorin) "procurerade" den mängd målade texter, historiska och genealogiska, som ännu 1729 dekorerade väggarna uppe i kyrkan. Hans historiska inskriptioner har tydligen delvis varit inspirerade av Arild Huitfeldt (som var nära befryndad med Urnarna); de genealogiska talade om alla "Gielebo" ägare ur familjen Knob, sex stycken, men därtill också om Johan Urne och hans maka Thale v. Mehlen. Här nämnes hennes dödsår 1634 — och möjligen har *alla* dessa målningar tillkommit efter det året. Och måhända kan man delvis se dem som en försoningsgest för den nyligen gjorda förflyttningen av slottsherrarna Knob hit "neder i kyrkan".

Men där stod även åtskilligt pränat om "de edle Urner"; den släkten har ju också kallats för "de stolte Urner" . . . Det vanligaste släktnamnet var dock "de stille Urner" — och den "ljusa" musiken i det dystra gravvalvet klingar i varje fall väl samman med den harmoniska livssyn, som av allt att döma präglat dessa makarna Urne.

*Anno domini mdxliiii / lod erlig och velbir-
dig mand lauritz knof af gillebo udhugge
thene (sten) / paa sin kere hustru / Fru
sicille henning valkendorps dotter af glorop
som dölde Anno domini mdxli / hues siel
gledz mz gud / i ihesu cristi navn.*

Denna gravsten av år 1544 låg ursprungligen i kyrkans kor, sedan i vapenhuset, men är nu försvunnen. — Efter teckning av C. G. G. Hülfe ling 1777 i Kongens Haandbibliotek, Köpenhamn.

Om målningarna i Urne-valvet i Ö. Vemmerlöv alltså i och för sig kan sägas ha en rätt säregen karaktär, så kan man också konstatera, att de som företeelse, såvitt nu är känt, knappast har någon direkt motsvarighet. Idémässigt får man kanske som en äldre och vacker parallell se de mycket rikare målningar från 1560-talet, som nyligen avtäckts i Rynkeby kyrka på Fyen, i takvalven över familjen Hardenbergs kapell (använt vid dop och bisättning). De visar ett myller av änglar, musicerande på allehanda instru-

ment och samlade kring Kristus-Domaren. Det är en religions- och musikhistoriskt ytterst intressant framställning, som emellertid "utspelas" uppe i kyrkrummet och visar en fin serie instrument, i detaljerade "handboksbilder", men ej en samtida orkester-ensemble. Av hittills kända tre dekorerade gravvalv under jord i Danmark har bara det under tornet i Ollerups kyrka (Fyen), vilket under 1600-talets första hälft inretts för herrarna till Nielstrup, blivit prytt med figurer: meterhöga evangelistbilder.

I Sverige känner man nu också bara ett enda sådant rum: ärkebiskop Hakvin Spegels gravvalv under Linköpings domkyrka. Vid hans död (1714) har det dekorerats med två räckor pilastrar, två stora "dörrväktare" (Petrus och Johannes?) och på fondgaveln en ännu våldigare benrangelsman, som mot besökaren håller fram en stor symbolisk spegel,

med den dubbeltydiga inskriptionen: "Me adspice, ut te ipsum videas" (Se på mig, att du må se dig själv!). Ett den karolinska barockens förgängelsemonument, fyllt av lärd och kärv allegori — mycket väsensskilt från den hundra år tidigare danske herremannens hoppfulla ouverture till saligheten!

Noter

Undersökningen av gravvalvet har genomförts tillsammans med antikvarien Carin Bunte och konstnären Helge Lundström.

Beträffande den musikhistoriska bedömningen och för jämförelsematerial i Danmark och Sverige har jag att hjärtligt tacka dr. phil. Ernst Emsheimer och fil. lic. Åke Nisbeth i Stockholm samt dr. phil. Henrik Glahn, cand. mag. Mette Müller, dr. phil. Otto Norn och mag. art. Ulla Haastруп i Köpenhamn för vänligt intresse och goda upplysningar.

Litteratur

Norn, O. Himlen aabnet i Rynkeby Kirke
Berl. Aftenavis 16.9.1965)

Rydbeck, M. Valvslagning och kalkmålning i skånska kyrkor (1943)

Wallin, C. Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne (1951)

Åberg, G. Gyllebofynd (Ale 1963: 3)

Manuskript:

Kenorin, A. (om O. Vemmerlövs kyrka 1729)
i Coll. Rönbeckiana XIII: 2, Lunds Univ. bibl.

Krok, H. J. (om "Begravningen... i Vemmerlöfs Kyrka" 1847) i Gärsnäs arkiv LXXIV, Lunds Landsarkiv.

Bilder:

ATA, Vitterhetsakademien, Stockholm.
Danmarks Kirker, Nationalmuseet, Köpenhamn.

Den skånska bonderesningen år 1525

Av Lars J. Larsson

1500-talets första decennier är för Skåneland en tid av politisk och social oro. Utvecklingen företer åtskilliga anknytningspunkter till ungefär samtida upprorsrörelser i de svenska gränslandskapen och bonderesningar nere på kontinenten men också till 1600-talets snapphanefejder. Fil. lic. Lars J. Larsson redogör här för de skånska böndernas upprorsförsök 1525.

Sören Norbys sigill. Teckning av förf. efter original i Schwerinarkivet, Göttingen.

I augusti 1524 rapporterade några lybska sändebud uppseendeväckande nyheter från Köpenhamn. Bönderna i tre socknar i Skåne uppe vid gränsen till Sverige hade gaddat sig samman och utsett sig en egen "kung" samt rådgivare och drabanter till denne. Adelsmän lyckades emellertid gripa "kungen" och två av hans drabanter och föra dem till huvudstaden, där deras vidare öden är okända.

Händelsen är ett vittnesbörd bland många andra om att 1523 och 1524 var oroliga år för de skånska landskapen. Fredrik I hade övertagit styrelsen, sedan Kristian II i april 1523 flytt till Nederländerna, och hans tronbestigning ledde till ökad makt för adeln. Riksrådet Tyge Krabbe styrde från Hälsingborg åtta skånska härader; medlemmar av släkterna Sparre, Ulfstand, Brahe och Bille dominerade i andra delar av Skåneland. De

danska finanserna var tilltrasslade, och kung Fredrik och riksrådet måste utskri-
va tyngande extraskatter. Sommaren
1524 hade sålunda den s. k. "kongeskat-
ten" drabbat allmogen och utlöst stort
missnöje. De orosyttringar under åren
1523—1524, som är möjliga att lokali-
sera, utgår från västra Blekinge och de
skånska gränshärader mot Småland.
Man får antaga, att dessa avlägset be-
lägna skogsbygder var marginalområden
med relativt svag ekonomi och att extra-
skatterna utlöste en kraftigare reaktion
där, än i de bördigare slättbygderna. En
undersökning av skogsböndernas och
slättböndernas ekonomiska och sociala
utveckling under senmedeltiden i Skåne
saknas visserligen, men resultat från un-
dersökningar av svenska förhållanden
stödjer den framförda hypotesen.

Händelserna i Skåne bör också sättas
in i ett europeiskt sammanhang. Under
senmedeltiden rasade bondeuppror i
Centraleuropa förorsakade av nya på-
lagor och minskade rättigheter. Den
skånska oron hade samtida paralleller i
Steiermark och Kärnten i det habsburg-
ska väldets utkanter. Likheter med de
reformatoriskt färgade bondekrigen i
Tyskland kan däremot inte påvisas, trots
att de skånska böndernas nederlag vid
Bunketofta och den vida omtalade mas-
sakern på Thüringens bönder vid Fran-
kenhausen inträffade med endast fyra
dagens mellanrum!

Till en början förmanade adeln de
missnöjda skåningarna. Då några hära-
der i Skåne hade jagat kungens skrivare
från tinget, slagit ihjäl en fogde och ne-
kade att betala skatt, utgick nyåret 1525
en skrivelse till Österlens allmoge, som
gavs rådet att inte följa exemplet: "Sätt
inte Edra hustrurs och barns välfärd på
spel för 24 skillingars skull". "Konge-

skatten" utgick med 24 skillingar per
bonde, motsvarande priset för 3 lamm
eller en tunna öl. Missnöjet hade dock
ännu bara tagit sig i sådana sammanhang
nästan obligatoriska uttryck: skatteväg-
ran och fogdedrån. Sedan Tyge Krabbe
fått förstärkningar synes han ha straffat
bönderna hårt. Lugnet återställdes, men
det var ett lugn på ytan.

En ny faktor kom att utlösa missnöjet.
Kristian II innehade fortfarande en stöd-
jepunkt i Norden. Som exkonungens hö-
vitsman på Visborg hade Sören Norby
stannat kvar på Gotland. Herr Sören
kapade hanseatiska fartyg och bytte det
rövade godset mot krut, öl och säd, vik-
tiga varor i dåtidens krigföring. Bytes-
handeln ägde rum inom Tyska Ordens
område, särskilt i Königsberg och Mem-
mel. Lübeck såg sina intressen hotade
och lyckades efter en intensiv kampanj
få Gotland ekonomiskt isolerat. Våren
1525 planerade dessutom staden ett an-
fall mot ön. I detta nödläge började Nor-
bys politik pendla mellan ytterligheter.
Han förhandlade samtidigt med Gustav
Vasa och med de upproriska kretsarna i
Skånelandskapen. Förhandlingarna med
Gustav Vasa gick i stöpet i februari
1525. Herr Sören grep då till en sista
utväg för att undkomma den lybska
attacken och beslöt att utnyttja sina
skånska kontakter. Omkring den 1 mars
1525 landsteg hans underbefälhavare
Otte Stügsen (Hvide) med 600 knektar
nära Sölvesborg, centralorten för det
område, där Norby trodde sig kunna
räkna på befolkningens stöd.

För det följande händelseförloppet
finns ett betydande källmaterial bevarat,
främst ett fyrtiotal samtida brev, som
till största delen är otryckta. Ett tiotal
rapporter från riksråd och befälhavare i
Skåne till kung Fredrik tiden 30/3

—29/6 1525 utgör huvudkällorna bland breven. Till dessa kan läggas domen över den upproriska adelsmannen Niels Brahe. Bland berättande källor kan nämnas den nordtyske prästen Johann Peterssens holsteinska krönika, tryckt 1557, och den samtida s. k. Skibykrönikan. Samtliga dessa källor ger ganska utförliga besked om den ena faktorn i 1525 års uppror, Sören Norby och hans knektstyrkor. Den andra faktorn, upprorsrörelsen bland allmoge och övrig befolkning i Skåne och Blekinge, belyses däremot ytterst knapphändigt.

Otte Stigsen intog Sölvesborgs slott. Därifrån begav han sig till Åhus, vars fasta slott gav sig utan strid. Redan nu mottog Stigsen ett anbud från Niels Brahe till Vanås, som erbjöd sig resa Göinge. Men han fick vänta. Flottan hade sänts tillbaka till Gotland för att hämta Norby och de trupper som inte fått plats ombord vid den första överfarten. Denna styrka uppgick till 600—800 knektar och ett par hundra ryttare.

Under tiden brände och plundrade Stigsens styrkor flera av adelns huvudgårdar. Dessa åtgärder synas i hög grad ha påverkat eftervärldens syn på den skånska fejden och en granskning av Stigsens åtgärder är därför nödvändig. I källorna omtalas, att Claus Bille, Predbjörn Podebusk, Mourids Olufsen (Krog-nos) och Claus Podebusk fick var sin "gård" (d. v. s. sätesgård) bränd eller plundrad under upproret, medan Axel Brahe fick en gård bränd och andra "rö-vade". Gladsax, Lillö och (Trolle-) Ljungby hade också angripits. Predbjörn Podebusks enda skånska herrgård var Karsholm. Mellan Karsholm och Lillö ligger också en av Claus Billes två gårdar i Skåne, Råbelöv. Axel Brahe ägde Hammar, Tunbyholm och Krageholm.

Mourids Olufsens gård var Bollerup. Fem av gårdarna, Karsholm, Råbelöv, Hammar, Ljungby och Lillö låg således runt Åhus, vid strategiska punkter på näsen mellan Kristianstadbygdens sjöar. Starka skäl talar för att dessa gårdar plundrats och bränts i ett sammanhang, då Stigsen första veckan efter sin ankomst till Åhus säkrat det brohuvud han intagit.

Övergreppen mot de flesta andra sätesgårdarna kan ha sin orsak i liknande åtgärder. Redan den 10 mars hade Tyge Krabbe gått till motanfall mot Norbys folk. Med hjälp av ett tusental ryttare och knektar började herr Tyge belägra Stigsen i Åhus. Stigsen, som disponerade över en segeljakt och några båtar, svarade med utfall längs kusten. Omkring den 23 mars brände en sådan expedition Gladsax. Sannolikt har Tunbyholm, nära Gladsax samt Bollerup och Krageholm, som hade utsatta lägen nära kusten i samma trakter, hemsökts på liknande sätt.

Uppgiften om Claus Podebusks brända gård syftar möjligen på Krapperup. Dessutom förekom en mera bagatellar-tad plundring av Ellinge. Några andra anfall mot herrgårdar, än de här citerade, omtalas inte. Tydligen har anfallen, med de sistnämnda två undantagen, ägt rum i fejdens inledande skede, då allmogen i stort sett ännu höll sig lugn. Det var Otte Stigsens legoknektar, som var ansvariga för attackerna mot herrgårdarna, inte bönderna.

Tidigare undersökningar av upproret har givit ett annat resultat. Den danske historikern C. F. Allen sammanfattade: "Så snart Sören Norby började få framgång lade de skånska bönderna i dagen sitt vilda hat mot adeln. De drog omkring i stora skaror och tillfredsställde

sin förbittring mot sina förra herrar genom att ödelägga allt, som tillhörde dessa. Runt omkring i landet lyste lågorna från brinnande adelsborgar, som sjönk i grus under böndernas jubel." Hans landsman C. Paludan-Müller hade liknande tankegångar: "En mängd av adelns gårdar plundrades och gick upp i lågor, de skånska bönderna stod inte sina ståndsbröder i Tyskland efter ifråga om rå våldsamhet."

Detta är oriktigt. Någon rå våldsamhet återspeglas ej i det samtida materialet. Inget exempel kan uppletas på att bönderna begick övervåld mot adliga. De bönder, som slöt sig till Norby ville inte stöta sig alltför mycket med sina adliga herrar; de ville återgå till äldre, kanske lyckligare förhållanden.

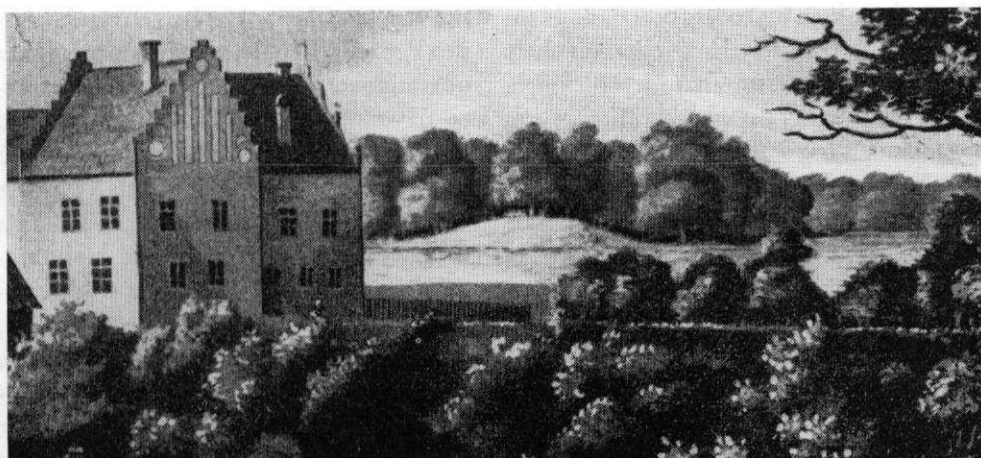
Dagarna omkring den 1 april avseglade Sören Norby själv från Gotland med 12 skepp. Endast en mindre besättning kvarstannade på Visborg. Skeppen landade vid Listerlandet, och Norby tog sitt högkvarter i Sölvesborg. Några dagar senare förhandlade han på landstinget i Hjortsberga med allmogen i Blekinge och Lister och fick över bönderna på sin sida.

Från Åhuslägret följde Tyge Krabbe den oroande utvecklingen. Den 8 april gjorde han med de kungatrogna styrkorna ett anfall mot Norbys läger i Sölvesborg. Anfallet slogs tillbaka utanför staden. Herr Tyge fick i hast upphäva belägringen av Åhus. Förföljd av Norbys trupper retirerade han med adelsuppbådet och en fänika knektar mot Lund. En annan fänika under Claus Bille tog sin tillflykt in i Landskrona. Under reträtten deserterade Niels Brahes svenner från adelsuppbådet. Göinges främste man hade slutit sig till upprorsrörelsen.

Herr Sören hade med de militära framgångarna stärkt sin ställning bland allmogen. Klockonsdagen (12 april) läste hans sändebud upp en proklamation i Göinge och häraderna där omkring: "Alla skola vara honom följaktiga till Lunds landsting, eller han vill straffa dem utan nåd." Göingarna, som en vecka tidigare lovordats av Tyge Krabbe för sin trohet mot Fredrik I, gick nu över till herr Sören, hur pass frivilligt är svårt att avgöra. Trycket från knektstyrkorna, den skarpa tonen i Norbys proklamation och Niels Brahes ställningstagande måste ha påverkat häradets ödesdigra beslut. Gärds och Villands häradar följde göingarnas exempel.

Några dagar före påsk (påskdagen inföll år 1525 den 16 april) trängde Sören Norby in i Lund. Tyge Krabbe, som försökte försvara staden, fick vika tillbaka till Malmö. Under påskdagarna hölls landsting i Lund. Enligt de danska riksråden hyllade alla skånska häradar utom Oxie Norby å Kristian II:s vägnar. Uppgiften bevisar inte, att bönderna i hela Skåne reste sig och tog aktiv del i upprorsrörelsen. Häraderna deltog i hyllningen genom ombud och deras verkliga inställning kan ha varit en annan.

Under Norbys uppehåll i Lund inträffade den bäst kända händelsen i samband med fejden. I Esge Billes privatarxiv finns det enda brev, som ger en närbild av händelserna. Esge Billes fogde på Ellinge, en mil norr om Lund, hade i det längsta stannat kvar på gården och överrumplades av Norbys framryckning. En del bönder i trakten blev uppstudsiga och vägrade att köra bort Esges kistor och dyrbarheter. Hans landbor i Ellinge by förmåddes dock gömma undan matvaror i skogarna vid Skrubbarp

Vanås slott. Det trappgavlade huset till vänster i förgrunden utgjorde det fasta huset i den medeltida borganläggning, som bebotts av bl. a. Niels Brahe. Detalj av Ulrik Thersners vy 1817 över Vanås. (U. Thersner, Skånska Utsigter. Faksimilupplagan 1951).

och Stora Vålaröd, medan kittlar och grytor sänktes i "Östre söö", troligen Östra Ringsjön. Sören Norbys folk lyckades emellertid komma över grytorna och en stor hop bönder rumsterade sedan på Ellinge, slog upp dörrar och lås och skattade förråden av mat och öl, trots att herr Sören efter förhandlingar med Ellingebönderna lyst frid över gården. Fogden flydde och stod ett dygn i det "ny mag", möjligen ett hemlighus.

Den plundrande bondehoppen synes ha bestått av allmoge norrifrån på väg till Norbys läger i Lund. Traktens egna bönder förhöll sig lugna i det längsta. De hjälpte fogden med körslor, de gjorde sig besväret att förhandla med herr Sören om gården och de förvarade malt åt Esge. Särskilt upproriskt uppträdde de inte, inte ens mot en så beryktad bondeplågåre som Esge Bille.

I själva verket har det samtida materialet endast uppgifter om att Blekinge och Lister samt de tre häraderna i Nordöstskåne, Göinge, Gärds och Villands, tog verksam del i upproret. En genom-

gång av dokument och kamerala handlingar ger endast ett senare belägg för att allmogen utanför dessa skogiga bygder aktivt slutit upp på Norbys sida. Belägget gäller Vrams län på Söderåsens sluttning, där befolkningen dömdes till böter för sin oförsiktighet. Tydligt var de bygder, som 1525 stödde Norby, i stora drag identiska med upprorshärdarna åren 1523 och 1524. Herr Sörens framgångar förmådde inte slättborna till att låta hyllningsorden i Lund övergå i gärning. Detta antyder, att ekonomiska orsaker snarare än politiska betingat deltagande i upproret. Någon tillgivenhet för Kristian II:s sak framkommer inte. Revolten i Skåne ansluter sig i stället till en serie oroligheter i de dansk-svenska gränsbygderna från året 1506 och fram t. o. m. Dackefejden 1542—1543.

Ytterligare argument kan framläggas för åsikten, att resningen hade sitt kärnområde i Skånelands mera perifera delar. En del adelsmän slöt sig till de upproriska. De är inte lika anonyma som böndernas grå massa. Niels Brahe till

Vanås i Göinge är redan omtalad. Hans Skovgaard, som innehade eller innehaft Vrams län och Östra härad i Blekinge, fängslades under upproret. En grupp lågadelsmän tog ställning mot kung Fredrik. Källorna namnger Povel Kyrning till Möllerup, Anders Bing i Torup, Oluf Jensen (Gere) till Dömostorp, Anders Nielsen (Baden) till Skottorp och Jens Munk i Skoglösa. Möllerup låg nära Vrams län i Luggude härad. Povel Kyrning hade sedan gammalt förbindelse med Anders Bing, vars Torup bör ha legat i närheten av Möllerup. Povels syster var gift med Oluf Jensen, som bodde på Dömostorp i Halland. Han härstammade från Sörby i Göinge, nära Vanås, Anders Nielsen var Olufs granne. Jens Munks Skoglösa låg nära Vanås och Sörby.

De upproriska adelsmännen hade alla anknytning till Göinge och Luggude härader. En del av dem var mycket fatiga och torde indirekt ha drabbats av de extra pålagor, som deras underlydande fick betala. Fakta om adelsmännen förstärker därför den ovan framförda uppfattningen om upprorets lokala utbredning.

Saxoutgivaren Christiern Pedersen är den ende till namnet kände prästen bland Norbys anhängare. Han hade länge arbetat för Kristian II:s sak. Strax innan upproret förvärvade han f. ö. fyra gårdar i Knislinge, bara några kilometer från Niels Brahes Vanås. Sedan upproret kvävts fick alla de präster, som sände ut folk med herr Sören Norby, betala böter, enligt uppgift 5000 mark. Det hade varit värdefullt att få veta, var dessa präster hade sina församlingar, men säkra besked har ännu inte letats fram.

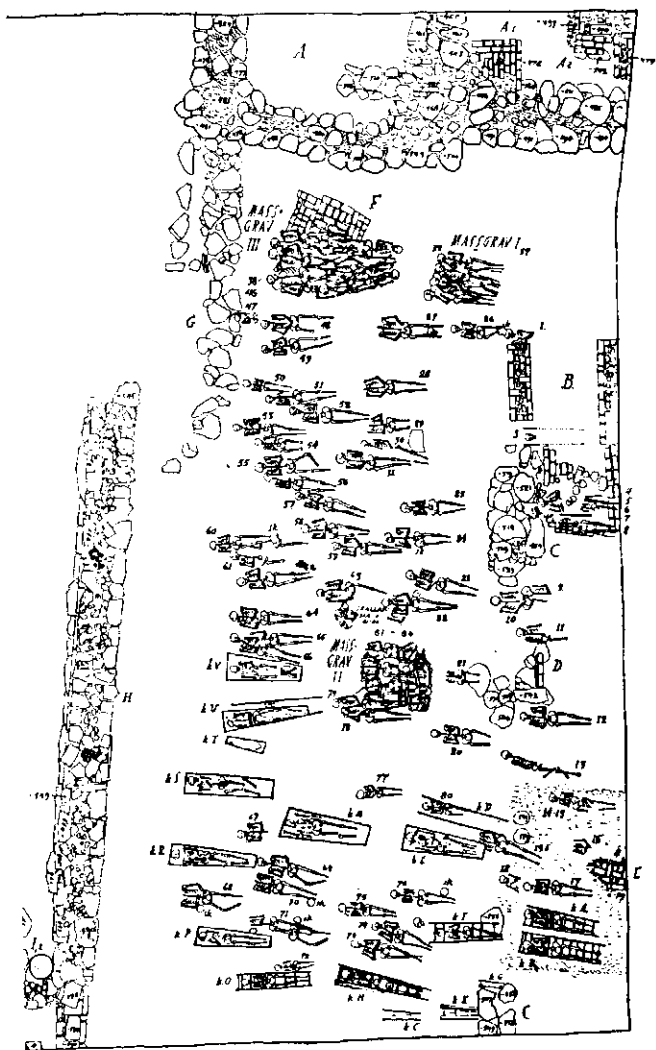
Borgarna i Ronneby, Landskrona, Lund och Åhus var åtminstone delvis

upproriska. Men Norby använde just dessa städer som baser vid sina militära operationer. Vi vet inte hur mycket detta påverkade borgarna, än mindre vad de innerst hade för uppfattning. Malmö stod fast på Fredrik I:s sida. Norbys emissarie, Niels Skåning "med det röda skägget", kunde vitsorda, att myntmästaren Jörgen Kock inte ville stödja resningen och att Malmö följde sin ledare.

Efter hyllningen i Lund behärskade Norby större delen av de skånska provinserna. Själv lämnade han Lund efter några dagars vistelse där och drog mot Landskrona, som kapitulerade, varefter han fortsatte mot Hälsingborg. Den 18 april började han stadens belägring. Upproret hade nått sin höjdpunkt. Men motanfallet hade nu börjat förberedas. Fredrik I slöt ett avtal med Lübeck om gemensamt anfall mot fridstöraren. Förmiddagen den 13 april seglade åtta välutrustade skepp ut från Travemünde. Från Rostock tillstötte två fartyg. Norbys flotta lokaliserades snabbt och påskafte den 15 april anföll hanseaterna. Herr Sören hade dolt sin eskader i bondehamnen vid Pukavik, men den hade en fåtalig besättning. Tre av fartygen erövrades, de åtta övriga stacks i brand av sin besättning. De sjönk i Pukavikens vatten och ligger där möjligen ännu och väntar på sportdykares attacker. Påskdagens morgon härjade och brände tyskarerna 3—4 mil längs Blekinges kust. Ett återtåg till Gotland var nu omöjligt för Norby.

Lybeckarna drev också på rustningarna till lands. Omkring den 24 april skeppades ryttare och knektar över till Malmö, där Fredrik I:s fältherre Johan Rantzau nu kunde mönstra 900 knektar och 400 ryttare samt artilleri. Rantzau var en handlingens man. Redan den 28

Detalj av plan över utgrävningsområde med massgravar öster om Lunds domkyrka. Efter J. E. Forssander, Utgrävningarna å Domkapitelhusets tomt, 1928, fig. 16.

april drog han ut från Malmö mot Lund, där Norbys huvudstyrka befann sig under ledning av Otte Stigsen och knekthövitsmannen greve Moritz av Oldenburg. Rantzaus egen rapport om händelserna finns kvar i en kopia i Danzig. Den berättar, att man fick kontakt med fienderna vid middagstid. De hade dragit ut framför Lund och förskansat sig bakom en vagnborg, 900 knektar, 300 ryttare, 120 spjutbärare och mer än 3000 bönder. Rantzau öppnade eld med sina grova kanoner på ett pilskotts av-

stånd och med god effekt medan fiendens artilleri gjorde föga skada. Så slog rytteriet till. Norbys ryttare drevs vid första anfallet på flykten. Bönderna, som grupperats bakom, gjorde ringa försök till motstånd och striden slutade i en snabb seger för de kungliga trupperna. Fienden tog till flykten in i Lund, men slogs ihjäl på gator och torg, ja t. o. m. i kyrkorna. Mer än 100 man stupade och 400 knektar togs tillfånga.

Så långt Rantzaus rapport. Striden har uppfattats som en böndernas strid.

Det var den inte, drabbningen stod mellan yrkessoldater och utkämpades enligt den dåtida krigskonstens strategiska och taktiska regler. Ett minnesmärke över striden har bevarats i Lund. På en strävpelare i domkyrkan högg Adam van Düren in en inskrift, som slutar med orden: "Då man skrev år 1525 fredagen efter Sankt Markus dag, skedde vid Lund en stor jämmer. Där blevo över 1500 skjutna till döds och slagna. Däröver månde de skånska kvinnorna väl klaga." Strax utanför domkyrkan, på Krafts torg, upptäcktes och undersöktes år 1927 flera massgravar. Skeletten var delvis illa tilltygade av våldsamma hugg och krossande slag. Professor J. E. Forssander daterade gravarna till förra delen av 1500-talet och pekade på striden vid Lund under upproret 1525 som en tänkbar orsak till massgravarna i domkyrkans närhet.

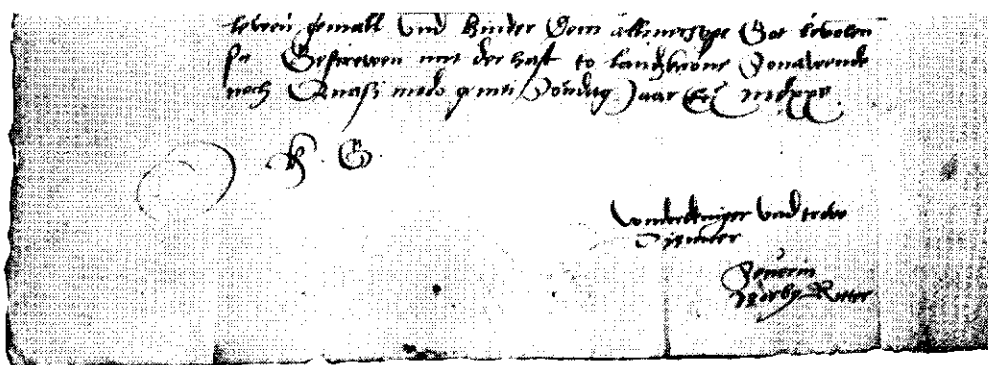
Då Norby fick bud om nederlaget vid Lund upphävde han Hälsingborgs belägring och drog sig in i Landskrona med ett par hundra knektar och stora bondestyrkor. Därifrån skrev han till Kristian II den 29 april, dagen efter striden. En-

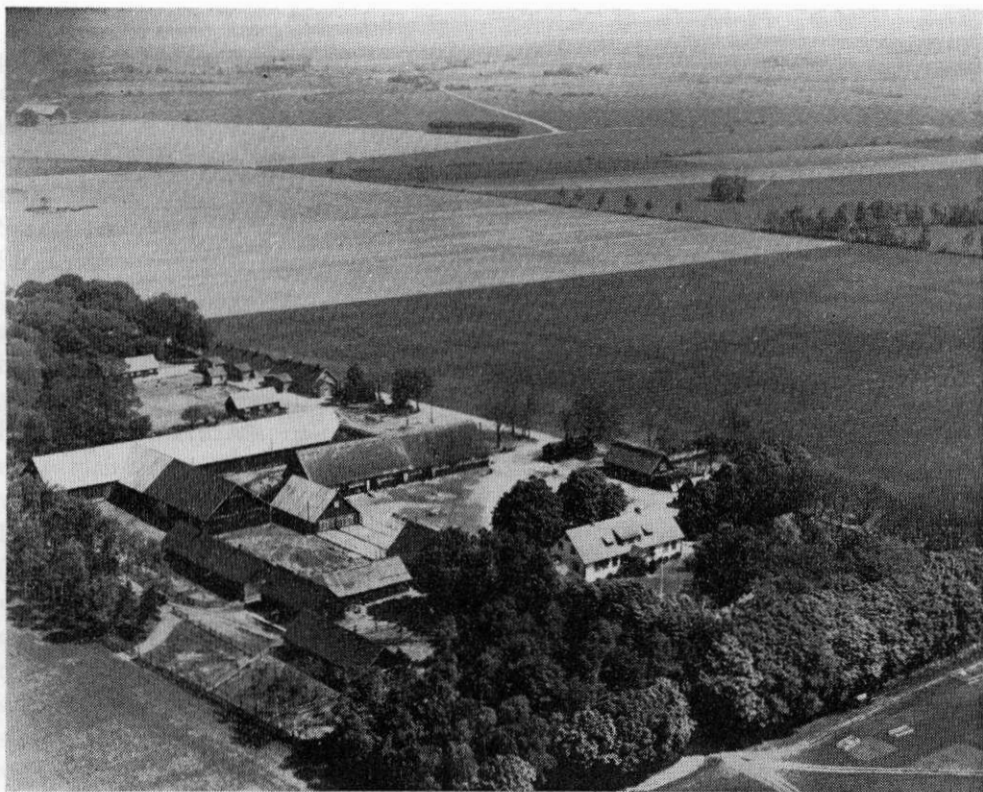
ligt Norby var det hela en "skärmytsling". De största förlusterna fanns på Rantzaus sida, 80 vagnar med döda och sårade hade förts till Malmö! Rantzaus rapporter om händelserna skiljer sig däremot fördelaktigt dels från Norbys känsloaddade undanflykter, dels från tidens knastertorra och stelbenta kanslispråk. De är sakliga och fyllda av målande och drastiska vändningar. Rantzau meddelade den 4 maj kung Fredrik, att han belägrade Landskrona. Just denna dag hade han fått veta, att bönderna i Göinge, Gälds och Villands härad höll på att samlas vid Hasslebro, tre mil från Landskrona. Även om det fanns många bönder i dessa härad, ville han ge sig i strid med dem. Men om bönderna blev liggande vid bron och drog samman bönder från andra delar av Skåne, då ville han "krypa in i ett hål för dem. För man har hört talas om folk som slagit sig trötta på gäss, för att nu inte tala om bönder".

Hasslebro leder över Rönne å strax norr om Ringsjön. Från bron fortsatte bönderna mot nordväst längs Söderåsens västra sluttning. De leddes av Stigsen,

Slutraderna i brev från Sören Norby till Christian II om slaget vid Lund, daterat 29 april 1525.

"Gescrewen mit der bast to landzkronen Sonawende noch Quasi modo geneti Söndag jaar etc. MDXXV J.K.G. Seuerin Norby Ritter".

Bunketofta gård i våra dagar. Slaget stod på platån där gården är belägen.

som planerade ett anfall i ryggen på Rantzau, samtidigt som Norby skulle göra ett utfall från det belägrade Landskrona. Den stort upplagda planen misslyckades. På grund av Stigsens och Norbys åtgärder gick ridån upp för ett skakande sorgespel.

Nära väg 107, några kilometer söder om vägens korsning med europaväg 6 i Mörarps, utanför Hälsingborg, står i våra dagar en minnessten. Inskriften lyder:

DEN 4 MAJ 1525

FÖLLO HÄR

I

BUNKETOFTA LUND

SKÅNSKA BÖNDER

I KAMP

FÖR FRIHETEN

Striden omtalas inte i uppslagsböckerna och monumentet är inte omnämnt i Svenska Turistföreningens handböcker. Ändå dödades här en tidig majmorgon fler skåningar än vid någon annan känd tidpunkt i Skånes växlingsrika historia.

Källorna till striden belyser hur kunskapen om det förgångna får fogas ihop av slumpartat bevarade mosaikbitar. Längre tog historieskrivningen sina uppgifter från Huitfeldts Danmarkskrönika från omkring år 1600. Den kunde kompletteras med några latinska rader i den ovan omnämnda Skibykrönikan, vilken man år 1650 fann inmurad i Skiby kyrka. Sören Norbys kommentarer till det inträffade var tillsammans med Kristian II:s arkiv försvunna i 300 år. 1826 fann

Enligt Buhrmanns skånekarta från 1684 möts skog och öppen bygd just vid Bunkefta. Original i Krigsarkivet.

man emellertid arkivet i en kista i den bayerska provinsstaden Amberg. Därutöver fanns en osäker avskrift av en anteckning, som Tyge Krabbe gjort. Där daterades slaget till torsdagen näst efter slaget vid Lund, d. v. s. den 4 maj, det datum som inristades på minnesstenen. Då förf. granskade Huitfeldts källor visade det sig, att denne utnyttjat en nordtysk krönika, sammanställd på 1530-talet av prästen Johann Petersen. Petersen måste ha fått sina uppgifter från något

ögonvittne till upproret. En samtida källa saknades fortfarande. Efterforskningar i tyska arkiv gav emellertid sommaren 1964 ett oväntat lyckosamt resultat. Cellearkivet i Hannover hade delvis förstörts vid bombanfall under andra världskriget, men bland de oskadda dokumenten återfanns ett brev från Fredrik I till hertigarna av Braunschweig-Lüneburg. Det var daterat den 22 maj 1525 och skildrade ingående striden vid Bunkefta lund, som ägt rum den 11 maj!

Brevet berättar, att Otte Stigsen var på väg mot Landskrona med 10000 bönder från några härader. De skulle nattetid anfalla de kungligas läger, samtidigt som Norby gjorde ett utfall. Men Fredrik I hade ännu trogna undersåtar i Skåne, som varskodde om den hotande faran. På natten bröt därför de kungligas trupper upp. På morgonen strax före gryningen den 11 maj träffade de på bönderna. Tyge Krabbe lät knektarna göra halt. Själv red han med 200 ryttare fram mot bönderna för att tala dem tillrätta. Han fick ett hånfullt svar och avvisades med tillmälen som "slaktare". Då red fodermarsken Knud Pedersen (Gyldenstjerne) fram. Även han avvisades, och när han red tillbaka fick han sin stridshingst skjuten under sig. Allmogen trängde fram över hästkroppen för att slå ihjäl herr Knud. De kungliga knektstyrkorna och ryttarna gjorde då en våldsamt chock in bland bönderna.

Striden skildras livfullt i Johann Petersens krönika: "Otte Stigsen, deras hövitsman, flydde därifrån och lämnade bönderna i sticket. Då nu bönderna var tvungna att vika tillbaka in i skogen (Bunketofta lund), omringade knektarna den lilla skogen. Heydesdorff (knektarnas överste) påpekade för knektarna, att om de kände sig sinnade, så fanns det en hop bönder i skogen, de borde pröva sina krafter på dem, men anfallet skulle ej räknas som en stormning och månads-solden skulle ej beräknas som för en 'slag-månad'. Knektarna var oförvägna och glada, de sprang mot bönderna i skogen med korta värjor och ropade: "An den, an den!", och bönderna skrek tillbaka: 'Slå igen, slå igen!' och stack och sköt med fröjd mot landsknektarna, så att dessa åter måste vika ur skogen". Men bönderna var utmattade, och de danska

adelsmännen fick till sist ingripa, då de såg hur jämmerligt bönderna slaktades. Dödandet avbröts, de överlevande föstes ut på fria fältet och tvangs att på nytt hylla kung Fredrik.

Kungens brev beräknar böndernas förluster till 1500 fångar och 300 döda på valplatsen! Skibykrönikan har siffran 2200 nedhuggna bönder. Uppgifternas värde kan diskuteras, men sagesmännen hade väl knappast några skäl att överdriva siffrorna. De kungliga förlorade ingen adelsman eller ryttare, däremot "fördärvades" 100 hästar, eftersom bönderna hade så många skjutvapen.

Sent föll denna massaker i glömska. I sitt fängelse funderade Erik XIV över Fredrik I:s och adelns ogärning vid Bunketofta. En sentida skribent gör reflexioner särskilt om stridens efterspel. Kastade man upp massgravar över de döda, som stupat långt borta från hembygdens kyrkogårdar? Döljer sig en skånsk Korsbetning under Bunketoftaplatåns åkerjord? Endast en enda stridande har återfunnits. Enligt en prästrelation högg man på 1640-talet ner en ek i Bunketofta lund. Då fann man ett benrangel uppe i trädet. Kanske tillhörde det en flyende skogsbonde, som i dödsångest klängt upp i eken på flykt undan de järnklädda.

Sören Norby gjorde planenligt ett utfall från Landskrona samma dag som blodbadet ägde rum och brände det kungliga lägret. Sedan fortsatte belägringen utan större händelser i mer än sex veckor. Bönderna började fly från Norby, och efterhand gav sig alla Skånes härader utom Göinge och Villands under konungen. Blekinges och Listers allmoge gjorde en vecka efter slaget ett desperat försök att vinna stöd hos Värends allmoge vid ett möte i Kålshult och höll fast vid Norby ännu en tid.

Den 27 juni miste bönderna sitt sista stöd. Då kapitulerade Sören Norby. Han hade genom oförutsedda omständigheter fått trumf på hand. Lybeckarna fortsatte från Pukavik till Gotland, där de brände Visby och belägrade Norbys folk på Visborg. Danskarna fruktade, att ön skulle gå förlorad till Lübeck. De inlät sig därför i förhandlingar med herr Sören, som överlämnade Landskrona och Visborg till danskarna mot att han själv fick Blekinge och Lister som län på livstid. Däremot tycks Sören Norby inte ha gjort mycket för att utverka nåd för sina vapendragare bland bönderna. Kung Fredrik kunde ett år senare med rätta framhålla för allmogen, att den svekfullt övergivits av herr Sören. Herr Axel Ugerup förde slutförhandlingarna och förmådde de sista upprorsmännen till underkastelse. Tygē Krabbe tog upp böter av Skånes befolkning och redovisade dem, men beloppet och fördelningen är okända.

Upprorets sociala verkningar är omöjliga att fastställa. Säkerligen blev allmogens ställning försämrad för många år framåt. På hösten 1525 omtalas att många skalkar gett sig till skogs i bygderna kring Härlöv nära Göinge, en grupp föregångare till 1600-talets snapphanar. Gustav Vasa ger i ett brev till den svenska allmogen en glimt av upprorets bittra resultat: "Så många tusen bönder

äro ihjälslagna, att i somliga socknar äro ej mer än två eller tre bönder kvar." Denna uppgift har ansetts överdriven, Gustav ville ge den svenska allmogen ett varnande exempel. Brevet skrevs emellertid den 25 juli 1525. Den 21 juli sammanträffade Gustav sannolikt med Axel Ugerup, den man som lett slutuppgörelsen med bönderna i Nordöstkåne och Blekinge. Efter det mötet bör kungen ha varit väl informerad. Orden "somliga socknar" kan ha syftat på de skånska skogssocknarna, där tusentals stupade bönder hörde hemma. De fick dyrt och meningslöst betala sitt stöd åt herr Sörens äventyrspolitik. Norbys adliga anhängare återigen fick förlåtelse eller undkom till utlandet och herr Sören själv blev trots sina bravader Fredrik I:s troman på Sölvesborgs slott.

Litteratur:

C. F. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, del 5. (1872).

C. Paludan-Müller, De første Konger af den Oldenborgske Slægt. (1874).

G. Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen. (1947).

L. J. Larsson, Sören Norbys skånska uppror. (Scandia 30, 1964).

Uppgifterna om Norbys svek mot allmogen och Axel Ugerups ingripande, som inte citerats i uppsatsen 1964, är hämtade ur ett brev: Fredrik I till allmogen i Skåne och Blekinge, odaterat koncept, men o. 16/6 1526, D. K., B33, Danska Rigsarkivet.

Sören Norbys shilling, som präglades under Landskronas belägring 1525, bär på ena sidan Norbys vapen. Foto Den Kgl Mønt- og Medaille-samling Köpenhamn.

Bank med förhinder

Av Torgny Lindgren

Bankväsendet utvecklades inte förrän på 1600-talet i Sverige. Stockholms Banco, som öppnades 1656, upphörde redan efter tolv år men hann under denna korta tid också öppna flera filialkontor runt om i landet. Ledningen för Rikets Ständers Bank, som ersatte Stockholms Banco, ansåg däremot att det räckte med huvudkontoret i Stockholm. Bankokommissarien Torgny Lindgren skriver här om hur generalguvernören över Skåne, friherre Otto Vellingk, förgäves försökte få bankherrarna att inse betydelsen och fördelarna av ett filialkontor i Malmö.

Den första banken i Sverige, nämligen Stockholms Banco — eller Palmstruchska banken, som man efter dess grundare Johan Palmstruch ofta kallar den —, hade filialkontor i flera städer i riket: med säkerhet i Göteborg, Åbo och Falun, möjligen också i Kalmar och Arboga. Palmstruch tycks ha tänkt sig filialkontor av banken också i andra städer. I Malmö recess den 18 september 1662, § 12, uttalade de deltagande representanterna för de tre högre stånden i Skåne, Halland och Blekinge, att det syntes angeläget, att ett filialkontor av banken inrättades i Malmö eller i Landskrona för

att minska de olägenheter, som det tunga myntet medförde, och för att också i övrigt låta nämnda provinser komma i åtnjutande av bankväsendets fördelar. Det är ovisst, om detta önskemål någonsin blev föremål för behandling.

Stockholms Banco, som fick oktroj i november 1656, avvecklades efter något mer än ett decennium på senhösten 1668. Då hade en ny bank grundats, Rikets Ständers Bank, den nuvarande Sveriges Riksbank. Den hade inga kontor utanför Stockholm. Under 1660- och 1670-talen väcktes vid ett par tillfällen förslag, att banken skulle inrätta filialkontor i lands-

orten, men de vann inte gehör hos bankledningen.

Med 1690-talets ingång vidtog för banken en lång period, då det rådde ett sådant överflöd på pengar, att det hotade att allvarligt rubba bankens ekonomi. För att motverka detta överflöd sökte bankledningen först och främst minska insättningarna i banken. Ett förslag väcktes att uppsäga utlåningars insättningar i banken. Häremot hävdades, att det var till nytta, att banken åtnjöt sådan kredit, att främmande ville anförtro sina pengar åt banken. Vidare sökte man öka bankens utlåning: sålunda utsträcktes utlåningsverksamheten till bruksrörelsen och dess produkter.

På hösten 1691 väcktes förslag, att banken skulle inrätta filialkontor i landsorten; denna tanke rönt intresse hos flera av bankofullmäktige och på hösten 1692 blev de ense om det första filialkontoret av banken. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 december 1692 anförde bankofullmäktige, att de alltid ansett, att banken borde inrätta filialkontor på olika platser i landet. Nu hade de beslutat — "under Eders Kungl. Maj:ts gottfinnande" — att till en början inrätta ett filialkontor i Falun och hemställde, att Kungl. Maj:t ville låta insätta sina från länet inflytande inkomster i detta bankokontor: så snart det kommit avi om en sådan insättning, kunde medlen urbetalas av banken i Stockholm. Bankofullmäktige anhöll avslutningsvis, att Kungl. Maj:t ville stadfästa deras beslut om ett filialkontor i Falun.

I skrivelse den 12 januari 1693 förklarade sig Kungl. Maj:t intet ha att erinra mot att ett filialkontor av banken inrättades i Falun, "viljandes här med hava tillåtit, att detta kontor må åtnjuta till goda alle de förmåner och reglemen-

ter, som själve banken här i Stockholm äre förunt".

För att sprida kännedom om det nyinrättade bankokontoret skrev bankofullmäktige den 17 mars 1693 till landshövdingarna i Gävle och i Västerås, vilkas län låg "närmast till Kopparbergslagen", och bad dem att på tjänligt sätt låta kungöra i sina län, att banken inrättat ett filialkontor i Falun.

Landshövding i Gävle var vid denna tid friherre Otto Vellingk. Vellingk, som var född år 1649, blev redan vid 15 års ålder löjtnant vid ett svenskt regemente i Bremen, men gick två år senare i fransk tjänst, där han avancerade till överste år 1670. Under Karl XI:s krig mot Danmark utmärkte han sig i slagen vid Halmstad och vid Lund samt upphöjdes i friherrligt stånd den 23 december 1676. Han utnämndes den 21 februari 1687 till generalmajor och den 1 juli samma år till landshövding över ett län, som omfattade betydligt mer än halva Sverige, nämligen Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Härjedalen, Jämtland och Lappmarkerna. Det kallades Västernorrlands län men utgjordes sålunda av hela Norrland utom Västerbotten. Landshövding i Västerås var friherre Lars Wallenstedt, en skicklig ämbetsman, som stod högt i gunst hos Karl XI.

Båda landshövdingarna lovade i sina svarsskrivelser, att de skulle på tjänligt sätt låta kungöra inom sina län, att ett filialkontor av banken inrättats i Falun. Ingendera av dem uttalade i detta sammanhang någon önskan om ett bankokontor i hans eget län. Vellingk blev emellertid ganska snart en synnerligen ivrig förespråkare för ett bankokontor i Gävle, men lyckades aldrig vinna bankofullmäktige för tanken. Med Kungl. Maj:ts tillstånd inrättade bankofullmäk-

Generallöjtnanten friherre Otto Vellingk. Porträtt av okänd konstnär.
Foto Svenska Porträttarkivet Nationalmuseum.

tige däremot ett filialkontor av banken i Göteborg på sommaren 1693 och ett annat i Örebro på hösten 1694.

Vellingk utnämndes den 23 december 1693 till generallöjtnant och generalguvernör över Skåne; som generalguvernör efterträdde han greve Rutger von Ascheberg. Denna utnämning tycks i varje fall inte genast ha minskat Vellingks intresse för inrättandet av ett filialkontor av banken i Gävle. Då en inläga från ho-

nom i detta syfte upplästes vid bankofullmäktiges sammanträde den 15 januari 1694, omtalade bankokommissarien Anders Ehrenfelt, att han sagt till Vellingk, att det kanske skulle vara större nytta med ett filialkontor av banken i Malmö, men den nyutnämnda generalguvernören över Skåne hade inte tagit upp denna tanke utan svarat, "att det skulle vara väl, om de finge ett i Gävle".

Den ringa entusiasm, som bankofull-

mäktige ådagalagt för Vellingks förslag, att banken skulle inrätta ett filialkontor i Gävle, avhöll honom inte från att, när han väl kommit in i sitt ämbete som generalguvernör över Skåne, väcka förslag om ett bankokontor i Malmö och att lägga ner flera års energiskt arbete för att nå detta syfte. Vellingk fann anledning att väcka förslaget, då man från bankens sida anmodade honom om ett yttrande över en låneansökan från ägaren av Andrarums alunbruk.

Andrarums alunbruk anlades på 1630-talet av Jockum Beck, en av Danmarks rikaste män, som emellertid kom på obestånd; efter något decennium var bruket till största delen i fordringsägarnas händer. Vellingks företrädare som generalguvernör över Skåne har i några pregnant meningar tecknat situationen: "Alunverket vid Andrarum synes vara en större härlighet än som borde tillhöra ('kunde competera') någon privat mans egendom. Ehuru väl Beckiske arvingarne själve, som verket av begynnelsen upp-

tagit hava, äre uti dekadens, så visar dock den avans, som andre däruti hava, att bemälte arvingars slätta tillstånd snarare härrör av varjehanda andra orsaker än av själva brukets ringhet".

Vid bankokommissariernas sammanträde den 11 februari 1695 infann sig Jockum Becks son Lave Beck tillsammans med professor Niklas Silverschöld och begärde att få låna 54.000 daler silvermynt mot inteckning i Andrarums alunverk för att därmed utlösa andra kreditorer, av vilka den besvärligaste uppgavs vara en engelsman vid namn Robert Tigh¹), som betingade sig 12 % ränta på sitt lån. Lave Beck visade en karta över alunbrukets "situation och beskaffenhet" och företedde "fuller ett kontrakt med en man i Amsterdam, som försäkrat att assistera honom med förskott", men Lave Beck ville hellre "negotiera med banken". Med detta besök inleddes ett engagemang, som för bankens del blev föga lukrativt.

Vid förnyat besök den 7 mars 1695

Andrarums alunbruk spelade en stor roll i Vellingks argumentering för inrättande av ett bankkontor i Malmö. Efter G. Burmans teckning 1680.

Andrarums Alunbruk

hos bankokommissarierna blev Lave Beck tillsagd att anmoda Vellingk yttra sig över låneansökningen. Det lovade Beck då, men vid senare besök den 10 och 16 april 1695 ansåg han, att banken kunde själv kontakta Vellingk, vilket bankokommissarierna också gick med på.

Vellingks svar upplästes av bankokommissarien Ehrenfelt för bankofullmäktige vid deras sammanträde den 22 april 1695. Tyvärr har detta svar inte kunnat återfinnas i riksbankens arkiv, men enligt referat i protokollet uttalade Vellingk om Lave Becks ansökan, "att banken aldrig skulle kunna göra säkrare lån än på samma alunbruk". Vidare nämnde Vellingk i svaret, "vad nytta det skulle hava med sig, om ett bankokontor skulle kunna inrättas uti Malmö, skolan- des detsamma hava större säkerhet än på någon annan ort i Sverige och intet behövas därtill nedersändas någon penning". Den sista satsen torde innebära, att Skåne var självförsörjande i fråga om kapital; till bankens filialkontor i Falun, Göteborg och Örebro måste regelbundet sändas pengar från banken i Stockholm, vilket alltid var ett riskabelt och kostsamt företag.

Bankofullmäktige beslöt uppskjuta frågan om lånet "till dess man finge närmare information därom"; Vellingks förslag om inrättande av ett filialkontor av banken i Malmö togs, såvitt av protokollet framgår, över huvud taget inte upp till diskussion.

Då bankokommissarierna några dagar tidigare, den 18 april 1695, resonerat om bankens filialkontor i Örebro, anslöt sig bankokommissarien Ehrenfelt till de övrigas mening, "att det kontoret har fara och skada med sig att kontinueras, och därför bäst i tid att indragas, tyckandes

att i Malmö skulle det sig bättre göra låta".

Vellingks förslag om ett bankokontor tycks därefter inte ha tagits upp förrän vid bankofullmäktiges sammanträde den 6 november 1695, då pastor primarius Matthias Iser yttrade, att Vellingk "hade skrivit om ett kontors inrättande i Malmö och hade givit vid handen, att där stode över 100.000 daler silvermynt till reds av kronomedel, som kunde där inflyta". Det framgår inte, om Iser därmed avsåg Vellingks redan i april upplästa skrivelse eller en ny skrivelse: någon sådan ny inlaga från Vellingk har i varje fall inte påträffats i riksbankens arkiv. Iser ansåg, att ett bankokontor "skulle vara nyttigt på den orten". Justitieborgmästaren i Stockholm Gustaf Holmström tyckte detsamma, men var uppenbarligen en smula tveksam "om där skulle vara så säkert, eftersom det är en gränsfästning". Ingen av de övriga bankofullmäktige yttrade sig och något beslut fattades inte.

Mot slutet av år 1695 uppvaktade Vellingk bankofullmäktige med en diger inlaga, som bevarats till våra dagar ibland bankofullmäktiges inkomna handlingar. Inlagan, som är daterad Malmö den 13 december 1695, omfattar inte mindre än 19 foliosidor jämte 6 sidor bilagor. Den är försedd med kanslipåskriften "præs: d. 23. Decemb. 1695", vilket innebär, att inlagans ankomst till banken anmälts vid ett sammanträde nämnda dag, men inlagan saknar det vanliga tillägget "uppläst då och då", och det finns ingen anteckning i någon av de tre protokollsserier, som vid denna tid fördes i banken, om att Vellingks inlaga verkligen behandlats vare sig av bankofullmäktige eller av bankokommissarierna.

I denna inlaga yttrade Vellingk inledningsvis, att han inte betvivlade, att bankokommissarierna för bankofullmäktige anmält, "på vad sätt banken här uti mitt anförtrödde guvernamente ett ansenligt kapital till publici och inbyggarnes stora nytta kunde employera, i det stället som förtjänsten nu för tiden av främmande här utur landet drages, nämligen genom ett lån till det Beckiska huset emot underpant och säkerhet uti det importanta Andrarums alunverk samt ett kontors inrättande här i Malmö".

De första 11½ sidorna i inlagan ägnade Vellingk åt Lave Becks låneansökan. Sedan kom han in på sitt förslag om ett filialkontor av banken i Malmö: "Förutan detta har jag ock, som i förstone är omrört, påbegynt med högaktade herrar kommissarierna om ett bankokontors inrättande här i Malmö att korrespondera, vilket de fuller för sin del icke hava ogillat, men så väl som det förra angående alunverket till ständernes högaktade herrar fullmäktiges betänkande och resolution hemskjutit.

Varandes här nu för tiden åtskillige, som sine gods både till in- och utrikes personer hava pantsatt och utav sine kreditorer allehanda förtretligheter tåla samt, ehuru väl det för mig fördolt är, en ganska obillig ränta utgiva måste, och skulle därför ganska gärna söka sådane lån av banken att undfå och sedan därigenom sin fördel allt vidare förmera, som mången i brist på kredit av rede penningemedel, fast han all säker underpant kunde presteras, måste sätta tillbakars, i synnerhet vid den importante oxhandeln, som fordrar ett stort kapital, nämligen här i Skåne att inköpa till stallning vid pass 3.000 par oxar å 32 daler silvermynt paret, gör 96.000 daler silvermynt, som frälsemän och arrendatorer

borde äga att tillgå, så framt de skulle kunna göra sig därav den förtjänst, som dem egentligen tillkommer; Men i brist på penningar till första inköpet äre många, som intet komma stallningen till väga, och en stor del måste sig därvid utav andras medel betjäna; Och sedan, enär nu desse oxar över vintern äre fodrade och av köpmännen här ifrån ständerne rätteliga böra uppköpas och utskeppas, rekvireras i minstone å 50 daler paret till 150.000 daler, så att för denne oxhandeln allenast fordras här i landet över 246.000 daler silvermynts kapital, så framt inbyggarna själve förutan främmande skulle kunna handeln behålla. Utom detta och enär tyskarne komma in här i landet det bäste oxarne att betinga och uppköpa, som gemenligen vart år ske plägar, då kunde banken här i Malmö hava därav den förtjänsten, att växlarne kunde göras här till banken och icke dragas på Köpenhamn, som här till är skett, varest ett stort lage emot vårt mynt betalas måste.

Eljest plägar här alltid en stor kvantitet av spannmål, alun och pottaska utskeppas, bestående alunen efter gjorde förslag i minstone till 4.400 tunnor, varandes dessutan ifrån tullarne uppgivet, som skulle allenast till 5.000 skeppund pottaska och 30 å 40.000 tunnor spannmål årligen utskeppas, men lära dock långt högre bestiga, fast icke allt ifrån tullarne så noga vore uppgivet, vilka förre 2:ne slags varor, nämligen alunen och pottaska, för fullgod underpant till bankens säkerhet väl kunna antagas; Häruppå skulle handeln i gemen allt mer och mer öka och tilltaga, där inbyggarna kunde uppbringa medel den både in- och utrikes, som sig borde, att fortsätta samt nödige manufakturer av klädemakeri och mera sådant att inrätta.

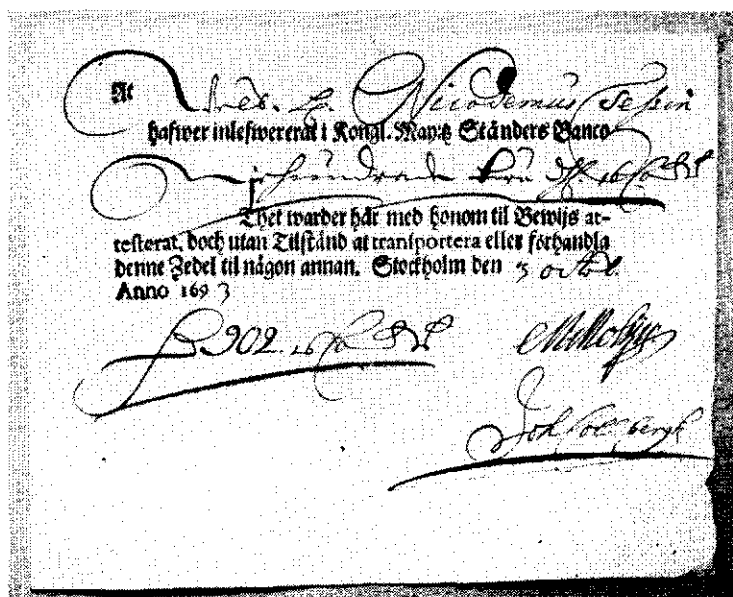
Och såsom man intet behöver att tvivla därpå, huru banken därvid kunde hava sin nytta och säkerhet, sedan det en gång kunde taga sin begynnelse, så synes det ock nödigt, att kontoret ju förr dess hellre måtte inrättas, där ständernes högaktade herrar fullmäktige behagade därtill resolvera, och vore nu så mycket nödigare därmed att skynda som inemot 100.000 daler silvermynt finnes här uti ränteriet och dageligen mera inflyter, vilka denne vinter skole sändas uppföre till Stockholm, varvid banken kunde göra växel och således sine medel utan kostnad och hasard hit nederføre transporterä.”

I en kort skrivelse till Vellingk den 23 december 1695 erkände bankofullmäktige, att de mottagit hans inlaga med förslaget att banken skulle lämna lån mot hypotek i Andrarums alunverk ävensom inrätta ett filialkontor i Malmö: ”Så have vi orsak herr generallöjtnanten och guvernören tjänstl. att tacka, som visar en sådan zèle och benägenhet att befordra och befrämja desse bägge publico så angelägne ärender, och hade vi skolat dem straxt till överläggande företaga, där icke herr generallöjtnanten och guvernörens skrivelse kommit oss så när på helgdagarne tillhanda, läre dock intet underlåta, så snart helgdagarne äre passerade, att träda tillsammans och härutinnan göra ett fullkomligt slut”.

När emellertid veckorna gick utan att det utlovade svaret kom från bankofullmäktige, skickade Vellingk dem den 14 februari 1696 ett nytt långt brev, där han inledningsvis framhöll, att han i anledning av bankofullmäktiges löfte om svar ”allt sedan väntat, huru högaktade herrar fullmäktige sig därutinnan vidare skulle behagat utlåta och resolvera”. Då han inte fått besked om bankofullmäkti-

ges beslut, fann han det nödvändigt sin ”förrige remonstration att iterera”. Han pläderade först för det begärda lånet till Andrarums alunverk. ”Varnäst jag ävenväl om kontoret här i Malmö, som ett för landsens inbyggare och publico högnödigt och nyttigt verk, högaktade herrar ständernes fullmäktige tjänstl. vill hava påmint, och tyckes mig rådligt, att det med första kunde inrättas, emedan det skulle bliva det säkraste och fördelaktige kontor, som utom Stockholm i riket äre inrättade eller inrättas kunde; Men där det underlåtes, lærer ingen hava större fågnad därav än de utrikes kapitalister i Köpenhamn, England och Holland, med de store städerne Hamburg och Lybeck, på det de härefter som härtill kunna här deras medel employera och musten här utur riket draga, som i mitt förre utförligare vist är, och vore så mycket nödigare härom i tid resolve-ra, eftersom de förr omtalte 100.000 daler silvermynt, vilka uti ränteriet stå i beredskap, med vad sedermera är tillökt och dagl. tillkommer, på annor händelse måste uppsändas.”

Vellingks nya skrivelse togs upp till behandling vid bankofullmäktiges sammanträde den 26 februari 1696. Bankosekreteraren Ludvig von Schantz påpekade därvid, att Vellingks inlaga, ”som sistledne december månad inkom, ännu intet vore uppläsen.” Pastor primarius Iser sade sin mening *semel pro semper* — en gång för alla —, att ett bankokontor i Malmö skulle vara nyttigt: ”Penningarne ligga här i banken fruktlösa, och här lägger han sådane brev för oss, som kunde komma oss till hårt ansvar, för det man haft medel och utvägar att employera penningar och det intet gjort. Skulle någre krigstroubler sig yppa, så vore då

Insättningsbevis å 902 daler 16 öre silvermynt, utfärdat den 3 oktober 1693. Foto ATA. Dokumentet tillhör riksbankens i Kungl. Myntkabinettet deponerade samling.

faran intet så stor, ty en par kistor med penningar kunde snart bortföras.”

I sers ståndbroder, kyrkoherden i Katarina församling i Stockholm, Daniel Unger genmälde, ”att penningarne intet sändas neder till den ändan, att de skola ligga där i kontoret, utan de sättas ut emot panter, gods i landet och hus i staden; Skulle nu där krig infalla, det Gud bevare, om slakt förloras i sjön, då vore straxt fienden på landet och tager bort bankens panter; Sedan om panten ruineras, så är ingen som hjälper, när de höra att det är bankens pant, där de det dock eljest väl skulle göra och upphjälpa varannan.”

Hovmarskalken friherre Bengt Rosenhane yttrade: ”Skulle någon krigsorolighet komma, så vore det farligt”; han ansåg, ”att intet otjänligt skulle vara, om man först låter det komma för Kungl. Maj:t.”

Inte heller nu fattade bankofullmäktige något beslut. I en promemoria den 4 juli 1696 påminde bankokommissarierna, att Vellingk inte fått något svar, men bankofullmäktige ”differerade” detta ärende.

När bankosekreteraren von Schantz den 3 december 1696 åter tog upp bankokommissariernas påminnelse, ställde sig pastor primarius Iser som vanligt mycket positiv till förslaget om ett bankokontor i Malmö: ett sådant kontor skulle vara nyttigt, det hade alltid varit hans mening; vidare var Iser rädd för att Vellingk skulle komma igen på någon riksdag: ”då läser han säga, att han föreslagit banken medel till att avsätta penningar.” Hovmarskalken Rosenhane menade, att ”det hade studsat därpå, att man skulle söka sig så indirekte hos Kungl. Maj:t därom att förfråga”, men justitieborgmästar Holmström ”visste

Anvisning å 128
daler 24 öre cou-
rant silvermynt,
utställd den 3 maj
1692. Foto ATA.
Dokumentet tillhör
riksbankens i
Kungl. Myntkabi-
netet deponerade
samling.

I en skrivelse till bankofullmäktige den 20 mars 1697 återkom Vellingk ännu en gång till sitt förslag, att banken skulle inrätta ett filialkontor i Malmö. Han påpekade, att han åtskilliga gånger omtalat för bankofullmäktige vilka fördelar, som ett bankokontor i Malmö skulle medföra såväl för banken själv som för "hela landet": därför ansåg han sig inte behöva "vidlyftigt repetera" dem. Han ville endast framhålla, att till följd av Köpenhamns närhet var det nödvändigare och fördelaktigare att inrätta ett bankokontor i Malmö än på någon annan ort i Sverige, "helst oxhandeln, som nu i år redan förbi är, många penningar och stora ansenlige summor ifrån Köpenhamn hitdragit, som det ock sammaledes lär ske med spannmålshandeln, som nu tillstundar, när seglation

Vellingks skrivelse togs upp till behandling vid bankofullmäktiges sammanträde den 12 april 1697. Pastor primarius Iser upprepade vad han sagt flera gånger tidigare, "att ett kontor borde vara där på orten"; här instämde justitieborgmästar Holmström. Hovmarskalcken Rosenhane ansåg, att ett bankokontor i Malmö skulle kunna lämna god avkastning och att "guld och silver skulle mycket till pant inkomma ifrån Danmark." Iser trodde, att ett sådant kontor skulle "nog kunna avsätta penningar, där är stor handel med pottaska, boskap och annat." Men Isers ståndbroder kyrkoherden i Maria församling i Stockholm

Jonas Arnell var emot ett bankokontor i Malmö: "där vore en gränsort och man visste intet, vad säkerhet man hade"; man utmanade kanske opinionen, "om man skulle i Malmö ett kontor inrätta." Ledamoten av reduktionskommissionen Anders Leijonstedt genmälde, att "vad säkerheten vidkommer, så vore den så god i Malmö som i Göteborg".

Trots att Kungl. Maj:t redan genom resolution den 20 december 1693 lämnat banken generellt tillstånd att efter eget skön inrätta filialkontor beslöt bankofullmäktige nu att i en underdånig "supplik" delge Kungl. Maj:t, "att man ville uti Malmö ett kontor inrätta, och därjämte berätta, huruledes herr guvernören Vellingk det rekommenderat". Kyrkoherde Arnell tyckte, att i suppliken "också kunde nämnas om osäkerheten", men det motsatte sig Anders Leijonstedt: "Kungl. Maj:t lärer ändå intet svara annorledes än generaliter".

Till bankofullmäktiges sammanträde den 21 april 1697 hade bankosekreteraren von Schantz satt upp ett koncept till supplik, men då ansåg Anders Leijonstedt, att "det kunde därmed ännu något anstå": han fruktade, "att ett kontor i Malmö skulle försvaga kontoret i Göteborg". Pastor primarius Iser "mente contrarium och att det i Malmö skulle kunna indraga många medel ifrån Köpenhamn". Trots att han förklarade sig redan ha sagt sin mening *semel pro semper*, yttrade Iser ett par gånger under detta sammanträde, att ett bankokontor borde inrättas i Malmö: han hade, uppgav han, talat med Karl XI därom. Iser var rädd för att bankofullmäktige vid nästa riksdag skulle få höra "svåre ord", om de inte begagnade ett tillfälle att göra bankens kapitalöverskott räntabelt. "Och tyckte han, att man nu borde skriva herr

Vellingk till och rent ut säga, att man haver därtill samtyckt, samt begära, att han ville inkomma med förslag, på vad sätt det bäst må kunna inrättas. Kunde det i följe härav intet gå för sig, då kunde ständerne vid riksdagen vidare därom överlägga", "Varvid ock de övriga högaktade herrar fullmäktige stannade".

Emellertid var beslutet inte så helhjärtat. Då bankosekreteraren von Schantz vid bankofullmäktiges sammanträde den 5 maj 1697 läste upp ett koncept till brev till Vellingk, suckade kyrkoherde Arnell: "Det skulle vara väl, om det kunde uppskjutas till nästa riksdag". — Bankofullmäktige expedierade samma dag en skrivelse till Vellingk, i vilken det bl. a. heter: "Så have vi om detta kontoret i Malmö åtskillige gånger överlagt och delibererat samt i anseende till herr generallöjtnanten och guvernörens andragne skäl samtyckt och resolverat, att uti Malmö också ett bankokontor upprättas skall, som alldeles skall dependera av detta här i Stockholm varande bankoverket."

Bristen på konformitet mellan bankofullmäktiges brev till Vellingk angående inrättandet av ett filialkontor av banken i Malmö och deras protokoll i ärendet faller genast i ögonen. I brevet står det kategoriskt, att bankofullmäktige på av Vellingk andragna skäl "samtyckt och resolverat, att uti Malmö också ett bankokontor upprättas skall". Men av protokollet framgår tydligt, att brevet egentligen var en fint och att bankofullmäktige ville skjuta över ansvaret i filialkontorsfrågan på ständerna vid nästa riksdag. Önskade ständerna ett bankokontor i Malmö, kunde bankofullmäktige under hänvisning till brevet till Vellingk säga, att det hade de också tänkt sig. Ställde sig ständerna däremot nega-

tiva — och det var väl vad bankofullmäktige närmast befarade —, kunde fullmäktige hävda, att de allenast velat orientera sig om möjligheterna för ett sådant kontor.

Bankofullmäktige, som själva inte var alldeles ense om lämpligheten av filialkontor, hade givetvis på ett tidigt stadium förstått, att intresset inte heller inom bankoutsnittet vid 1693 års riksdag var odelat och, framför allt, att ansvaret i händelse av fiasko för något filialkontor skulle drabba bankofullmäktige. Denna insikt avhöll dem under de följande åren från att agera självständigt och gjorde, att de lät tanken på flera filialkontor falla. Det skulle också visa sig, att bankofullmäktige inte gjort sig skyldiga till någon felbedömning.

Då Vellingks sista inläga behandlades av bankofullmäktige, stod en riksdag för dörren. Karl XI hade avlidit den 4 april 1697. Redan följande månad beslöt förmyndarregeringen för Karl XII, att ständerna skulle sammankallas till riksdag i november, i första hand för att bevista Karl XI:s begravning. Denna riksdag, som varade föga mer än en månad, är mest bekant för den brådstörtade myndighetsförklaringen av den knappt 15-åriga Karl XII. Till följd av den korta tid, som riksdagen varade, hann bankoutsnittet inte avsluta sitt arbete. Därför tillsattes en särskild undersökningsdeputation, som sammanträdde första gången den 20 januari 1698 och åtskildes i slutet av juni samma år.

Deputationen granskade bankadministrationen in i minsta detalj och fann, att en stor mängd fel begåtts såväl vid banken i Stockholm som vid filialkontoren.

Särskilt blev långivningen vid bankokontoret i Örebro ytterst starkt kritiserad: den hade i stor utsträckning skett mot otillräcklig säkerhet, till och med utan säkerhet. Dylika fel hade också begåtts i Falun och i Göteborg. Kontakten med banken i Stockholm hade varit dålig. Deputationen ifrågasatte därför, om det gagnade banken att bibehålla filialkontoren. Risker för att banken genom filialkontoren kunde åsamkas förluster ansågs vara större än den med kontoren avsedda nyttan, att göra bankens kapitalöverskott fruktbärande. Deputationen beslöt, att bankokontoret i Örebro skulle dras in omedelbart under det att filialkontoren i Falun och i Göteborg skulle få "kontinuera" ännu någon tid, dock med begränsad rörelse.

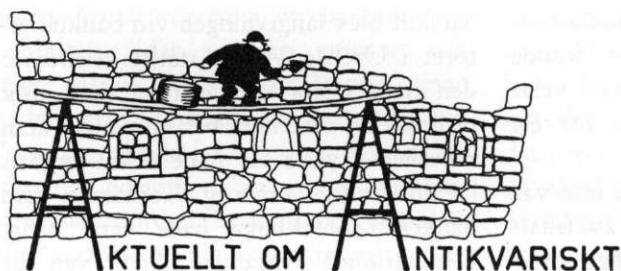
Då ett ständernas utskott sålunda tydligt deklarerat en avvisande inställning till tanken på filialkontor av banken i landsorten, var det givetvis meningslöst att föra fram förslaget om ett bankokontor i Malmö vidare. Vellingk lämnade för övrigt Skåne samma år. Han utnämndes nämligen den 4 juli 1698 till guvernör över Ingermanland och Keksholms län.

Noter

¹ Senare nämndes bland fordringsägarna också "engelsmännen Tummelson och Robinson".

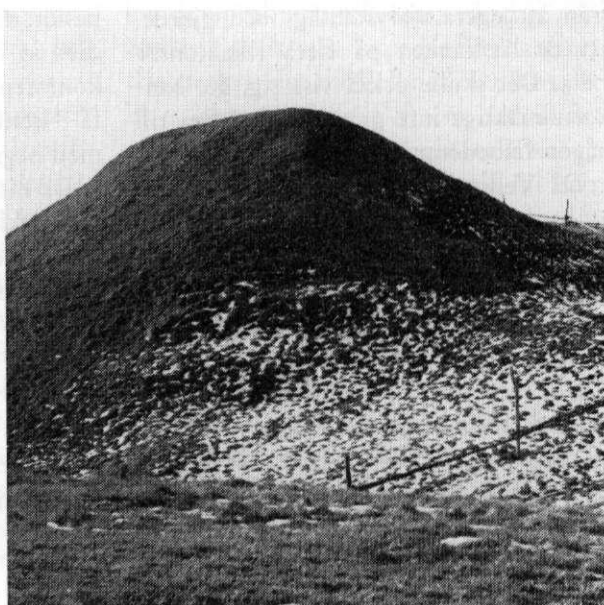
Källor

Bankofullmäktiges och bankokommissariernas protokoll och inkomna handlingar (i riksbankens arkiv). De noggranna datumangivelserna torde göra detaljerade källhänvisningar överflödiga.

FORNVÅRDSARBETEN

"Varhög" är den största högen inom Karaby backars bronsåldersgravfält. Högen är byggd på en naturlig kulle.

Tack vare de anslag arbetsmarknadsstyrelsen lämnar för s.k. skyddad sysselsättning har sedan 1963 en rad betydelsefulla fornvårdsarbeten kunnat utföras på olika platser i Malmöhus län. Bland de mera omfattande arbetena kan nämnas istandsättningen av området vid

Lindholmens borg i Svedala socken, där röjningar, igenfyllnadsarbeten och markvård utföres succesivt av ett arbetslag, som administreras av skogsvårdsstyrelsen i länet och som står under kulturhistorisk ledning av landsantikvarien i Lund. Till de senast utförda arbetena

vid Lindholmen hör anläggande av en parkeringsplats i bokskogen söder om N. Lindveds gård och gångstig ut till borg-holmen via den natursköna "Margaretas trädgård".

Ett liknande företag i större skala är vården av det stora bronsåldersgravfältet *Karaby backar* i V. Karaby socken, där komplicerade lagningsarbeten har genomförts på de magnifika storhögar-

na. 1965 påbörjades även röjningar och marklagningar på ett annat område med bronsåldershögar, på det för alla turister välkända *Rönneberga backar* i Asmundtorp, öster om Landskrona. Under 1966 skall sådana arbeten även utföras på gravhögarna vid Glumslöv och på de s. k. "*Vemmenhögarna*" i V. Vemmenhögs socken.

KONSERVERINGSARBETEN

I KYRKOR

Stora Hammars gamla kyrka, som byggdes under 1100-talet och som utvidgades med ett större korparti under senmedeltiden, hör till Skånes intressantaste medeltidskyrkor. Den har bl. a. en sällsynt väl bevarad inredning från 16- och 1700-talen. Tack vare församlingens intresse och offervillighet har en rad viktiga konserverings- och istandsättningsarbeten kunnat utföras. Hittills har kyrkans invändiga murytor och valv behandlats av konservator Albert Eriksson i Arlöv, som även tagit fram äldre färger på de gamla inventarierna. I långhusvalven har senmedeltida kalkmålningar frilagts. Den genuina bänkinredningen har konserverats och lagats försiktigt. Arbetet fortsattes i år med omputsning av yttermurarna. Man får livligt hoppas att det så småningom även blir möjligt att restaurera kyrkans intressanta lilla orgel från 1800-talet.

I *Näs gamla kyrka*, som ligger i parken intill Trollenäs slott, har en nödvändig konservering av de vittrade medeltidsmålningarna jämte behandling av samtliga putsytor utförts av konservator Albert Eriksson. Den antikvariskt märkliga kyrkan lämnades öde i mitten på 1800-talet då Näs och Gullarps socknar slogs samman och då Trollenäs nuvarande kyrka byggdes. På 1920-talet räddades byggnaden från förfall och restaurerades av dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman. I kyrkan finns fragmentariska kalkmålningar från tre perioder, en romansk utsmyckning, en från 1400-talets förra hälft och en från medeltidens slutskede, sannolikt från 1500-talets början. De nu vidtagna åtgärderna har bekostats av friherre Nils Trolle på Trollenäs och av riksantikvarieämbetet.

E. G.

Reichtaler präglad i Würtemberg 1629. Skala 1:1. Ur Veberödsskatten.

Fyndet av en myntskatt väcker oftast liksom skelettfynd större uppmärksamhet hos allmänheten än andra ting som påträffas i jorden. Det har utan tvekan sin rent psykologiska förklaring. Men myntfynden har också för arkeologen och historikern ett stort värde som historiskt källmaterial.

I Veberöds kommun tillvaratogs i mitten av oktober ett skattefynd, som innehöll en stor samling silvermynt från i huvudsak 1600-talet. Sedan en schaktmaskin skalat av matjordslagret på ett område som planeras för nybebyggelse, upptäckte ett par pojkar en stor silverpeng i jordvallen. Innan fyndet följande dag anmälts till Historiska museet i Lund hade emellertid privata skattsökare letat fram ytterligare ett antal mynt. Ett omedelbart ingripande från museets sida gav till resultat att sannolikt alla på privat väg funna mynt kunde hopsamlas. Vid den arkeologiska undersökningen av platsen hittades ytterligare 30 mynt från

den av schaktmaskinen inom ett begränsat område spridda skatten. Myntens sammanlagda antal uppgick då till 66 stycken.

För att ett myntfynd av detta slag fullt ut skall kunna utnyttjas som ett historiskt källmaterial är det av den största vikt att alla mynt från det samlade fyndet blir kända. Vad man nämligen i första hand vill veta är när skatten kan tänkas ha nedlagts. Nu omhändertogs förhoppningsvis samtliga mynt. De mest i ögonenfallande av dem var 14 stycken s.k. thaler, stora silvermynt, som för ägaren hade sitt största värde på grund av silverkvantiteten. Samtliga dessa thaler, härstammande från tiden 1586—1639, var av kontinentalt ursprung och hade alltså inget direkt köpvärde för ägaren men utgjorde väl en förmögenhet i ädelmetall.

Huvudparten av mynten i olika valörer härstammade från konungarna Christian IV:s och Frederik III:s tid. Ett

mynt från Christian V, präglat 1671, utgjorde slutmyntet i skatten, d. v. s. det senast slagna. Skatten måste alltså ha nedlagts någon gång efter 1671. Sannolikt har det skett mellan åren 1674 och 1679 under vilken tid ett av de häftigaste svensk-danska krigen härjade Skåne. Det visar sig också, att nära hälften av alla myntskatter, som hittats i Skåne från historisk tid, härrör från denna period.

Det intressanta med Veberödsskatten är att den kommer från en sydlig del av Skåne. Huvudparten av från denna tid funna skatter är med hänsyn till snapphanefejderna lättförklarligt nog tillvartagna i norra Skåne. Efter 1660 brukar

också de nordskånska skatterna innehålla svenska mynt. Det är därför ytterligare av intresse att konstatera, att inget enda svenskt mynt fanns med i den mer än tio år senare nedlagda Veberödsskatten. De historiska slutsatserna av detta konstaterande låter jag tills vidare anstå. Däremot kan det vara skäl att påpeka, att fynd av detta och liknande slag genast bör anmälas till landsantikvarien i länet eller Historiska museet i Lund. I annat fall kan den historiska forskningen gå miste om en viktig bit i det pussel, som efterhand ger oss en allt klarare bild av vad som verkligen skett i det förflutna.

E. C.

HALLÄNSK EMIGRATIONS- FORSKNING

En emigrationsdag hölls på Varbergs museum den 22 januari med Hallands bildningsförbund och Länskommittén för halländsk emigrationsforskning som arrangörer. Sedan länsbibliotekarie Nils Roth, Halmstad, givit en översikt om bibliotekens möjligheter att hjälpa enskilda forskare och studiecirklar med erforderlig litteratur, talade museichef Bengt-Arne Person om de lokala arkiven i emigrationsforskningens tjänst. Professor Birgitta Odén, Lund, belyste hithö-

rande aktuella problemställningar utifrån genealogisk och topografisk forskning, samt gav en mängd exempel på källkritik. Något om motsvarande studier i Blekinge har Birgitta Odén beskrivit för ALE-läsarna i nr 3, 1965.

Det blev en värdefull informationsdag för sextioalet representanter från olika studieförbund och lokalt arbetande studiecirklar, varav ca femton i skilda delar av länet f. n. är i full verksamhet. Länskommittén har låtit trycka fråge-

listor i likhet med blekingeundersökningen och vidare har den skapat en värdefull handbok genom att sammanställa halländskt material ur den stora emigrationsutredningen. Denna bok har bekostats av medel som bildningsförbundet ställt till förfogande och betingar ett pris av 5 kronor.

I anslutning till denna studieverksamhet har Hallands museum och Varbergs museum i samarbete med tidningarna Hallandsposten och Hallands Nyheter anordnat en tävling om de bästa emigrantminnena. Före den 1 september i år kan alla som har material av amerika-

brev, fotografier, dagböcker, broschyrer eller egenhändigt nedskrivna minnen insända det till museerna eller tidningarnas redaktioner, vilka även lämnar närmare råd och upplysningar om den aktuella tävlingen.

Några stora privatsamlingar av brev har redan ställts till kommitténs förfogande, men alla bidrag, både stora och små, efterlyses. Minnessaker av trä, porslin, metall, textil etc. är av synnerligen stort värde för den vandringsutställning om halländsk emigration, som planeras till länets skolor.

B.-A. P.

100-ÅRS JUBILEUM

Den 16 maj 1866 antogs stadgor för Föreningen för Skånes fornminnen och historia. Detta innebar att den tidigare Skånes fornminnesförening, som bildats 1865 och som på sitt program endast hade fornkunskap, omvandlades till att bli både en historisk och arkeologisk förening. Föreningsbildningen har ett nära samband med 1860-talets allmänna strömningar. Det vaknande intresset för hembygden och därmed för lokalthistorien ledde vid denna tid till bildandet av fornminnesföreningar överallt i Norden. Men när det gällde de skånska landskapen spelade även de skandinaviska tankegångarna en betydande roll. I sin presentation av föreningen betonade Martin Weibull, att dessa landskap utgjorde "de

närmaste och naturligaste föreningslänkarna emellan de tvenne folk, i vilka den gemensamma stammen delat sig" och att de "inför en omfattande historisk betraktelse mera visa spridda delar till en stammens historia än av något enskilt folks".

Vid De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings årsmöte den 22 maj kommer 100-årsminnet att högtidlighållas genom en utställning på Kulturhistoriska museet och genom ett föredrag av forskardocent Jörgen Weibull om den miljö i 1860-talets Lund, ur vilken föreningen växte fram. Styrelsen hoppas på mer än vanligt livlig anslutning till jubileumsmötet.

Jerker Rosén

INNEHÅLL

Henrik Græbe: En kunglig kyrka	1
Gustaf Åberg: Musik för de döde	10
Lars J. Larsson: Den skånska bonderesningen år 1525	17
Torgny Lindgren: Bank med förhinder	29
Aktuellt om antikvariskt: Fornvårdsarbeten	40
Konserveringsarbeten i kyrkor	41
Skattgömma	42
Halländsk emigrationsforskning	43
100-års jubileum	44

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Utkommer med tre häften 1966.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5: —